

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

кафедра

диференціальної та спеціальної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

**«Формування національної ідентичності в структурі Я-концепції
української молоді»**

**«Formation of national identity in the structure of the Self-concept
of ukrainian youth»**

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
спеціальності 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»

Храбрєнко Катерина Володимирівна

Керівник к.ф.н., доцент Чикур Л.Д.

Рецензент к.п.н., доцент Кирилішина М.Г.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК

Протокол засідання кафедри

протокол № __ від _____ 202_ р.

№ __ від _____ 202_ р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

Родіна Н.В. _____

Кононенко О.І.

(підпис)

(підпис)

Одеса – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ РІЗНОВИДИ У ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ВИМІРІ.....	6
1.1. Ідентичність як феномен та аналітична категорія.....	6
1.2. Ідентичність у науковій проекції: інтерпретації, структура, різновиди.....	16
1.3. Поняття та сутність національної ідентичності в етнопсихології.....	24
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СТРУКТУРІ Я-КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	32
2.1. Організації та методика емпіричного дослідження.....	32
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	40
2.3. Методика формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах.....	53
Висновки до розділу 2.....	63
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність дослідження формування національної ідентичності у структурі Я-концепції української молоді у довоєнний період та в сьогоденні варто розкрити з різних аспектів:

Соціокультурний контекст. Україна, як країна з багатою історією та культурним доробком, пережила численні випробування, включаючи довоєнний період та сучасність. Розуміння того, як українська молодь сприймає свою ідентичність у цих контекстах, може пролити світло на процеси самоідентифікації та формування особистості.

Психологічний розвиток. У підлітковий період та період ранньої дорослості формується особистісна ідентичність, яка включає в себе елементи національної ідентичності. Розуміння цих процесів може допомогти в розробці ефективних методів виховання та підтримки позитивного самовизначення.

Міжособистісні відносини. Формування національної ідентичності може впливати на міжособистісні відносини, включаючи сприйняття інших культур та націй. Розуміння цих процесів може сприяти підтримці міжкультурного діалогу та взаєморозуміння.

Політичний контекст. Україна переживає складний політичний період, де питання національної ідентичності має велике значення. Дослідження цього питання може допомогти в розумінні політичних процесів та формуванні національної самосвідомості.

Психологічна допомога. Розуміння процесів формування національної ідентичності може бути важливим для психологів, які працюють з молоддю, особливо в умовах конфліктів та соціокультурної напруги.

З огляду на сказане вище, дослідження процесів формування національної ідентичності української молоді має велике значення для розуміння психологічних аспектів самовизначення та самоідентифікації в умовах сучасного суспільства.

Мета дослідження: визначення особливостей формування національної ідентичності у структурі Я-концепції української молоді у довоєнний період та в на сучасному етапі.

Завдання дослідження зумовлені метою, та є наступними:

1. Висвітлити поняття ідентичності як феномену та охарактеризувати ідентичність у науковій проекції, а саме інтерпретація, структура, різновиди;
2. Систематизувати поняття та сутність національної ідентичності в етнопсихології та розкрити формування національної ідентичності в структурі я-концепція української молоді у довоєнний період і в сьогодненні через емпіричне дослідження;
3. Проаналізувати результати емпіричного дослідження;
4. Описати технології формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження: національна ідентичність я-концепції особистості.

Предмет дослідження: національна ідентичність я- концепції серед української молоді (студентське середовище) у довоєнний період та в сучасній епохі.

Методи дослідження.

— Теоретичні методи:

1. Аналіз наукової літератури: Дослідження різних теорій та концепцій ідентичності, включаючи теоретичні моделі формування національної ідентичності.
2. Концептуальний аналіз: Розгляд понять і теорій, пов'язаних з ідентичністю та національною ідентичністю, для побудови теоретичного фундаменту дослідження.
3. Синтез теорій: Об'єднання різних теорій та підходів для розуміння формування національної ідентичності в контексті Я-концепції.

— Емпіричні методи:

1. Психодіагностичні методики: Проведення психодіагностичних методик серед української молоді з метою вивчення сформованості національної ідентичності в структурі Я-концепції.

2. Спостереження: Аналіз поведінкових проявів молоді, які вказують на їхню національну ідентичність.

— Математичні методи:

1. Статистичний аналіз: Використання статистичних методів для обробки даних опитування та виведення статистичних характеристик формування національної ідентичності.

Опис вибірки. У дослідженні взяли участь 45 студентів, віком від 18 до 25 років.

Базою емпіричного дослідження було обрано Одеський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП) та ОНУ ім. І.І.Мечникова

Практичне значення роботи. Дослідження дозволить краще зрозуміти, як українська молодь усвідомлює свою національну ідентичність, що може бути корисним для розробки програм та стратегій виховання та освіти. Розуміння процесів формування ідентичності може сприяти підтримці міжкультурного взаєморозуміння та толерантності у суспільстві. Також результати дослідження можуть бути використані для розробки програм та методик, спрямованих на підтримку позитивного формування ідентичності української молоді. Окрім цього, знання про процеси формування національної ідентичності може бути корисним для вирішення політичних та соціокультурних питань, що стосуються українського суспільства.

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу двох розділів (теоретичного та практичного характеру), висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (містить 56 найменувань, з них 20 іноземною мовою). Загальний обсяг дослідження становить 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ РІЗНОВИДИ У ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ВИМІРІ

1.1. Ідентичність як феномен та аналітична категорія

Ідентичність є ключовим феноменом та аналітичною категорією в різних галузях науки, включаючи психологію, соціологію, культурологію та інші. Це поняття відображає складний процес формування та усвідомлення індивідом своєї самоідентифікації, включаючи відчуття належності до певної соціокультурної групи, спільноти чи нації. Ідентичність визначається не лише внутрішніми особистісними характеристиками, але й зовнішніми факторами, такими як культурні традиції, мова, історія та соціальне оточення. Розуміння ідентичності важливо для розкриття багатьох соціальних явищ та механізмів, в тому числі формування національної самосвідомості та ідентичності української молоді.

Останнім часом в аналітичній філософії значне місце займають дослідження ідентичності. Спочатку до цієї проблеми звернули увагу Й. Гейлі, П. Грайс, С.Шумейкер і Д. Віггінс, які спрямували свої зусилля на аналіз локкіанської концепції ідентичності за допомогою методів концептуального аналізу [21, с. 266].

Пізніше у цій дискусії приєдналися інші філософи, і в 1960-х роках виникло так зване неолоккіанство – напрямок в аналітичній філософії, представники якого досліджують локкіанську концепцію ідентичності особистості та намагаються удосконалити і розвинути її з урахуванням досягнень сучасної філософії. Основною тезою неолоккіанства є думка, що ідентичність особистості зводиться до обтяження свідомості у часі. У центрі дискусії порушуються питання щодо критерію ідентичності: чи зводиться ідентичність тільки до свідомості, чи має значення фізична або просторово-часова протяжність для ідентичності особистості [49].

У цей час до обговорення приєднався Е. Олсон, який розвинув матеріалістичний погляд на особистість. Він спробував витлумачити ідентичність особистості не через тяглисть свідомості, а через існування людини як біологічної істоти. На думку Е. Олсона, особистість – один з етапів буття людини, який може навіть не бути найбільш тривалим. Життя складається з кількох стадій: доособистісної, особистісної та, можливо, післяособистісної. Оскільки буття особистості не охоплює усе життя, то слід говорити не про ідентичність особистості, а про ідентичність людини. А єдине, що забезпечує незмінність життя будь-якого індивіда, – належність до людини як біологічного виду. Започаткований Е. Олсоном напрям отримав назву анімалізм.

Незважаючи на різницю між підходом Е. Олсона та концепціями С. Шумейкера, Д. Вігінса та ін., анімалісти і неолоккіанці розглядали проблему ідентичності в межах онтології. Проте вже у 1980-х роках Д. Парфіт спробував перенести розгляд проблеми на площину етики, у такий спосіб започаткувавши новий напрям – нормативний, або етичний. Якщо в межах онтологічного напрямку порушують питання щодо обґрунтування критерію ідентичності, створення моделі тяглості особистості в часі, то нормативний напрямок розглядає проблему покладання відповідальності й обов'язку через обґрунтування ідентичності особистості [50].

Третім значущим напрямом у процесі розгляду проблеми ідентичності особистості є наративний, за яким ідентичність особистості створюється і підтримується в межах наративу – автобіографічної історії, у яку інтегруються різні елементи досвіду. Наративний підхід, з одного боку, звертається до засад онтологічного підходу: розглядає єдність Я і тяглисть свідомості, як умову існування ідентичності особистості, а з іншого боку, розглядає проблематику нормативного підходу: вивчає процеси відтворення ідентичності, виникнення особистості під час усвідомлення нею свого обов'язку та досліджує роль цінностей у формуванні життєвого наративу. Прикладом наративного підходу є концепція М. Шехтман, яка звертається до проблем тяглості свідомості й

обґрунтовує механізм виникнення і відтворення ідентичності через звернення до проблеми покладання відповідальності, тобто у той самий спосіб, що і нормативний підхід. Дослідниця називає свою концепцію «погляд особистого життя» [52, с. 110].

Проблема ідентичності особистості вивчається не лише у психології, а й у соціології. В. Джеймс у своїй роботі «Принципи психології» розглядає ідентичність особистості у контексті потоку свідомості, задаючи запитання: як людина усвідомлює себе однією і тією ж особистістю протягом тривалого часу, коли свідомість є потоком різних думок, кожна з яких відрізняється від попередньої [42, с. 331].

Пізніше до цієї проблеми зверталися Ч. Кулі, Е. Еріксон, К. Роджерс та інші в рамках психології. У 1970-х роках ідентичність особистості стала предметом вивчення у соціальній психології, де Г. Таджфел і Дж. Тернер вважали її важливим чинником появи міжгрупової дискримінації. У 2011 році видавництво «Springer» опублікувало двотомний довідник досліджень ідентичності у психології, що свідчить про актуальність цієї теми [41]. З того часу кількість публікацій з цієї теми тільки збільшувалася, що вказує на важливість цієї проблеми для наукової спільноти.

Соціологія звернулася до проблеми ідентичності особистості трохи пізніше, ніж психологія. Дж. Мід розглядає цю проблему у своїй книзі «Розум, Я і суспільство», використовуючи термін «Self» – Я, або самість, замість «identity». Представник Чиказької школи І. Гоффман став одним з перших у соціології, хто почав експліцитно використовувати термін «identity». Він не присвятив окремої роботи цій проблемі, але ідентичність стала наскрізною темою його монографій [41]. Пізніше теорія ідентичності активно розвивалася у працях інших вчених.

Ідентичність як категорія досліджується з позицій різних наук. С. Холл називає період між XX і XXI століттями «справжнім дискурсивним вибухом» щодо ідентичності [40, с. 1]. За словами Е. Еріксона, слово «ідентичність» вживається настільки часто, що немає людини, яка б не чула його та не

зрозуміла, про що приблизно йдеться [39, с. 24]. Однак, наскільки схожі підходи до розуміння ідентичності у філософії, психології та соціології, ще потребує дослідження. Порівняння філософського підходу, наявного в аналітичній філософії, з тим, що розвивається в соціології та психології, дозволить конкретизувати уявлення про ідентичність і знайти нові методологічні підходи.

Перше, на що варто звернути увагу, це тлумачення поняття «ідентичність», від якого залежить постановка проблеми ідентичності особистості. У філософії, особливо в англійській, «ідентичність» означає тотожність. Тотожність може розумітися як категорія логіки й онтології. У першому випадку йдеться про відношення типу рівності між поняттями, яке характеризується властивостями рефлексивності, симетрії й транзитивності. У другому випадку, тотожність розуміється як відношення типу рівності в онтології, що забезпечує збереження суттєвих властивостей речі незважаючи на зміни, що з нею відбуваються у часі, таким чином уможливаючи її існування [39].

Р. Мартін та Дж. Барресі розмежовують три парадигми розгляду ідентичності в історії філософії [46, с. 1–3]. Перша охоплює античність і середньовіччя, коли ідентичність особистості розглядалася імпліцитно, у контексті інших проблем, зокрема, через зв'язок душі та тіла. Загалом, розуміння ідентичності в межах першої парадигми можна описати так: сутність людини полягає у властивостях її душі, поки душа зберігає зв'язок з тілом, людина залишається однією й тією ж особистістю, незважаючи на усі зміни, що можуть відбуватися з нею протягом життя.

Друга парадигма починає розвиватися в Новий час і триває до XIX століття. На цьому етапі ідентичність поступово виокремлюється в самостійну проблему. Як ми зазначали в попередніх публікаціях, уперше її виокремив Дж. Локк, запропонувавши розглядати незмінність особистості в часі не через отожднення її з матеріальною чи нематеріальною субстанцією, а через

усвідомлення свого Я у часі: поки особистість може пригадати свої дії в минулому, вона зберігає ідентичність [20, с. 63–65].

Третя парадигма розвивається в аналітичній філософії, мета якої – всебічно проаналізувати проблему ідентичності та прояснити певні «сліпі плями», наявні в класичних концепціях. Наприклад, у Локк'янській концепції механізм встановлення ідентичності ґрунтується на порівнянні особистості з собою в теперішньому і минулому, але цей принцип не можна застосувати для опису ідентичності в майбутньому. Аналітична філософія, особливо концепції 1980-х років, намагається запропонувати модель, яка б описувала ідентичність у минулому, теперішньому та майбутньому. Іншим важливим завданням аналітичної філософії є всебічна перевірка концепцій ідентичності особистості, щоб з'ясувати, чи можна застосувати певний пропонований метод або концепцію «за умови, якщо».

Такий підхід можна порівняти з розв'язуванням головоломок, а Р. Нозік називав аналіз ідентичності через застосування уявних експериментів своєрідними коанами для філософів [48, с. 47].

У філософії аналітичного та онтологічного спрямувань ідентичність особистості розглядається як збереження її сутності протягом часу. Ця проблема визначається як встановлення відношення тотожності між особистістю на певному відрізку часу та особистістю на іншому відрізку. З цього тлумачення випливають деякі важливі моменти. По-перше, ідентичність розглядається як відношення особистості до самої себе, хоча також може розглядатися як відмінність від інших або як унікальність кожної окремої особистості. По-друге, ідентичність тлумачиться як відношення тотожності між різними етапами буття особистості. Такий підхід також відображає властивості симетрії, рефлексивності та транзитивності між цими етапами.

У онтологічному підході свідомість розглядається як фактор, що забезпечує зв'язок між різними етапами буття свідомості. Однак, зауважується, що її важко проаналізувати в межах певної моделі, так само як і представити сукупність досвіду людини або її спогади, як два етапи, між

якими існує відношення тотожності. Окремі дослідники роблять висновок, що якісна ідентичність змісту свідомості є недостатньою для фіксації того, що стосується ідентичності особистості [52, с. 75–76].

Тому в аналітичній філософії зроблено спроби переосмислити модель опису ідентичності. Зокрема, пропонується розглядати ідентичність не як відношення тотожності між етапами буття, а як зв'язок між виконанням дії та її виконавцем. Таке розуміння виникає, коли людина визнає, що вона і той, хто виконав дії, це одна й та ж особистість. Ідентичність у цьому випадку виражається як результат привласнення або приписування виконаної дії собі [44, с. 183].

Ця модель розуміння ідентичності як відношення виконавця до дії застосовується в нормативному підході. Деякі дослідники вказують, що усвідомлення індивідом себе як виконавця дії та згадування інших пережитих подій призводять до необхідності визнання феноменологічної перспективи, тобто визнання існування Я, якому приписується певний досвід. Це свідчить про те, що психічна сфера особистості складається з різних бажань, потягів та мотивів, що лежать в основі діяльності [51, с. 15].

Перед виконанням дії особистість зіштовхується з ситуаціями боротьби мотивів, що розщеплює Я. Щоб вийти з цієї ситуації, треба зробити вибір, тобто усунути чинник, що розколює Я. Зробивши вибір, суб'єкт приписує наслідки вибору собі і несе за них відповідальність. Таким чином, ідентичність виникає як зв'язок між суб'єктом та його вибором, між визнанням наслідків вибору і тим, хто робить цей вибір [43, с. 100–111].

Отже, ідентичність особистості – це не тільки феноменологічний зв'язок між дією та діячем, але також зв'язок між різними компонентами Я, що забезпечують його єдність та цілісність.

У психології та соціології також існують різні підходи до тлумачення поняття «ідентичність». В. Джеймс розглядає ідентичність як відчуття, що є «синтетичною формою, необхідною для кожної думки» [42, с. 330].

Це відчуття сприймається в думці і визначається речами, про які думають як про «Я-нинішнє» та «Я-вчорашнє». У думці вони не тільки охоплюються разом як її предмет. Індивід усвідомлює, що ці дві версії Я тотожні [42, с. 330].

Відчуття ідентичності таке ж, як і будь-яке інше наше сприйняття однаковості явищ. Воно виникає як висновок, що ґрунтується або на подібності у фундаментальному відношенні, або на безперервності в розумі порівнюваних явищ. Як бачимо, розуміння ідентичності у В. Джеймса подібне до наявного у філософії. Однак науковець наголошує, що ідентичність не слід розглядати як певну метафізичну чи абсолютну єдність, оскільки це суб'єктивне, наявне у свідомості почуття, а не об'єктивний факт. Причиною виникнення відчуття ідентичності є відчуття свого тіла та зв'язку з ним протягом часу, і проявляється як любов до себе [42, с. 321].

Для В. Джеймса ідентичність – наявне в потоці свідомості суб'єктивне відчуття зв'язку з тілом, що постійно присутнє у свідомості, ніби у фоновому режимі. Навіть коли думки змінюють одна одну, воно залишається постійно наявним і може актуалізуватися у свідомості під час рефлексії, коли індивід думає про своє буття на різних проміжках часу. Тоді ідентичність сприймається як тотожність між двома сприйняттями себе. Однак поступово розвивається потрактування ідентичності як образу себе очима інших. У Ч. Кулі слово «ідентичність» не вживається, але він говорить про єдність і цілісність Я як когнітивного утворення, що здобувається через досвід, і яке можна класифікувати як почуття, що об'єднує різні стани індивіда та підштовхує до діяльності [38, с. 180–181].

Дослідник вважав Я найбільш особливою, центральною структурою, яка має певну «практичну відокремленість» від свідомості: Я – не те саме, що і свідомість, оскільки за природою воно не відрізняється від інших когнітивних утворень, проте індивід із практичною метою виокремлює своє Я, оскільки в нього виникає необхідність розмежувати Я як певне стає уявлення про себе та свої думки, що є об'єктами, які приписуються Я [38, с. 182].

У Ч. Кулі акцентується увага на поясненні структури Я та процесу його виникнення. Він стверджує, що Я є складним утворенням, що складається з таких складових: уявлення про те, як Я виглядає очима інших людей, уявлення про те, як інші сприймають нас, відчуття Я, такі як сором або гордість [38, с. 184].

Структура Я зумовлена процесом його виникнення: Я є наслідком певного «відчуття присвоєння», коли в ранньому дитинстві особа ненавмисно спостерігає за поведінкою інших і навчається діяти так само [38, с. 192–193]. Поступово дитина набуває досвіду, достатнього для розрізнення своїх емоційних станів та дій від емоцій та дій інших і починає приписувати ці емоційні стани самому собі, створюючи Я. Таким чином, Я виявляється як уявлення особи про себе, але завжди спрямоване на інших людей. Цю психологічну структуру можна порівняти з дзеркалом, оскільки, порівнюючи себе з іншими, людина починає розуміти себе [38, с. 184].

Тобто Я, або ідентичність, – це «уявлення або система уявлень, яку людина взаємодіє з іншими людьми, які вона свідомо сприймає як свої власні» [46, с. 94]. Подібний підхід можна помітити в соціологічній концепції Дж. Міда. Як і Ч. Кулі, він вважав, що особистість Я (Self) є результатом соціальної взаємодії, оскільки вона формується у процесі внутрішньої усвідомлення зовнішніх впливів під час комунікації. Важливою роллю в цьому виступає пам'ять: особистість формує Я у досвіді, а пам'ять дозволяє порівнювати будь-яке сприйняття з Я. І якщо б не пам'ять, то особистість не змогла б порівняти здобутий досвід із Я [47, с. 170].

Я (Self) характеризується цілісністю, хоча у своїй структурі поділяється на дві частини: «I» та «me». Ці два компоненти Я не є взаємозамінними, але й не зводяться один до одного. Структура «I» виникає з досвіду та базується на пам'яті. Це здатність усвідомлювати себе суб'єктом, приписувати собі певний досвід і відчуття. Компонент «me» — уявлення про себе, що базується на сприйнятті себе через очі інших, і представляє собою узагальнений досвід взаємодії з оточуючим середовищем [47, с. 177–178]. «Me» ґрунтується на

самосвідомості, на внутрішньому зверненні до себе. Це узагальнений образ себе, з урахуванням соціальних очікувань всіх інших індивідів, з якими індивід контактує. Якщо компонент «І» є сталим, то «те» — змінюється, оскільки є суспільно прийнятною реакцією, проявом особистості в ситуації взаємодії та адаптації до суспільства.

Психологи Г. Таджфел і Дж. Тернер розглядають соціальну ідентичність як «знання індивіда про те, що він належить до певної соціальної групи разом з емоційною та ціннісною значимістю приналежності до цієї групи» [55, с. 283]. Це когнітивне утворення, що пов'язане з емоційними переживаннями щодо приналежності до певної соціальної групи і виникає як результат взаємодії в соціальному просторі. Ідентичність є завершальним етапом тривалого процесу, що охоплює кілька стадій: соціальну категоризацію, соціальну ідентифікацію, власне соціальну ідентичність [54, с. 69].

Соціальна група існує, поки її члени мають спільну долю та риси, які згуртовуються, і які використовуються для порівняння з іншою соціальною групою з метою підкреслення власної унікальності. Проте соціальна ідентичність не є чимось сталим і заданим на все життя; ця когнітивна структура змінює своє змістове наповнення, що виражається у стійких уявленнях про приналежність до певної соціальної групи, якщо індивід не задоволений своєю групою і може вийти з неї, що спричинить зміну соціальної ідентичності.

Ш. Страйкер і П. Берк розглядають ідентичність як певну соціальну роль, для якої характерна типова поведінкова реакція. Ідентичностей може бути безліч, однак особистість створює ієрархію ідентичностей [53, с. 559–560].

П. Берк пропонує таку ієрархію ідентичностей: ідентичності, засновані на ролі, групові ідентичності, особистісні ідентичності [37, с. 112].

Між психологічним і соціологічним підходами у витлумаченні соціальної ідентичності є різниця. П. Тоїтс і Л. Віршап зауважують, що

соціологія акцентує механізми створення соціальної ідентичності окремого індивіда, в той час як психологія зосереджується на образі «ми»: вона досліджує створення колективних ідентичностей, які дозволяють різним людям взаємодіяти як одна колективна особистість [56, с. 107]. Натомість Д. Хеїзе вважає, що психологічні теорії ідентичності аналізують відчуття приналежності до певної групи та факт членства в ній, а соціологічні досліджують поведінку: виконання соціальної ролі всередині соціального інституту або соціальної групи [45, с. 188]. Однак, незважаючи на можливі розбіжності, соціологічні та психологічні концепції формують розуміння ідентичності як результат ототожнення з певною соціальною роллю або соціальною групою.

Отже, ідентичність, розглянута як феномен і аналітична категорія, виявляється складним явищем, що включає когнітивні, емоційні та соціальні аспекти. Вона визначається як знання індивіда про свою належність до соціальної групи, а також емоційною та ціннісною значимістю цієї приналежності. Ідентичність формується в результаті взаємодії в соціальному просторі та проходить кілька стадій, включаючи соціальну категоризацію, ідентифікацію та власне ідентичність. Це підкреслюється іншими дослідниками, які розглядають ідентичність як соціальну роль з типовими поведінковими реакціями. Порівнюючи психологічний та соціологічний підходи, можна відзначити, що вони доповнюють один одного, концентруючись на різних аспектах формування і виявлення ідентичності. Отже, розуміння ідентичності як процесу ототожнення з певною соціальною роллю або групою відображається в наукових дискурсах, що вказує на поступове розширення розуміння цього поняття у вивченні людської поведінки та соціальних відносин.

1.2. Ідентичність у науковій проєкції: інтерпретації, структура, різновиди

В сучасному науковому контексті поняття ідентичності стає все більш важливим, оскільки воно впливає на утворення різних поглядів, ідентифікацію з багатьма спільнотами та формування активних дій. Ідентичність у науковій проєкції включає інтерпретації, структуру та різновиди, що визначають способи, якими індивіди та групи визначають себе в політичному контексті. Різні наукові теорії та дослідження пропонують різні підходи до розуміння ідентичності, включаючи культурні, етнічні, релігійні, гендерні та інші аспекти. Оскільки ідентичність може бути динамічною та змінюватися від контексту до контексту, її вивчення у даній сфері є складним та мінливим процесом.

Дослідження етнополітики, націотворення та державотворення в Україні заклали фундамент для розуміння національної ідентичності в цій країні. Праці науковців, таких як О. Антонюк, В. Євтух, О. Картунов, І. Кресіна, В. Лісовий, І. Курас, О. Майборода, М. Пірен, М. Обушний, І. Оніщенко, В. Панібудьласка, А. Пономарьов, В. Ребкало, С. Римаренко, Ю. Римаренко, Ю. Саєнко, В. Фадєєв, М. Шульга, Л. Шкляр та інші, пролили світло на різні аспекти формування національної ідентичності українців [24, с. 181].

Згодом дослідження національної ідентичності в Україні набули ширшого розвитку. А. Астаф'єв, Т. Воропай, С. Горобчишина, О. Добржанська, В. Землюк, Н. Земзюліна, Л. Нагорна, Г. Палій, Н. Паніна, О. Пашкова, Н. Пелагеші, М. Степико, Ю. Тищенко, С. Шамара, Л. Шимченко – це лише деякі з науковців, які зробили значний внесок у цю галузь [24, с. 181].

Їхні роботи охоплюють широкий спектр тем, пов'язаних з національною ідентичністю, таких як:

1. Вплив історичних подій та соціальних процесів на формування національної ідентичності.
2. Різноманіття політичних ідентичностей в Україні.

3. Роль національної ідентичності в політичній поведінці та участі.

4. Вплив національної ідентичності на соціальну згуртованість та конфлікти.

Українська наука активно досліджує поняття ідентичності, зокрема в контексті формування я-концепції української нації та національної консолідації. У виданому Національним інститутом стратегічних досліджень збірнику «Українська політична нація: генеза, стан та перспективи» звертається увага на проблеми формування національної ідентичності як основи національної консолідації та української політичної нації.

Наприклад, А. Астаф'єв у своїй статті «Політико-ідеологічні засади національної ідентичності» розглядає політико-ідеологічне забезпечення процесів національної консолідації, підкреслюючи необхідність врахування різноманітності сучасних суспільств, культурних та етнічних відмінностей у створенні національної ідентичності. Він вважає, що політичні та ідеологічні чинники впливають на національну ідентичність та передбачають подальшу її трансформацію, особливо в умовах глобалізації, коли локальні феномени відчувають тиск інтеграційних впливів. Астаф'єв підкреслює важливість формування національної самоідентифікації у громадян як передумови формування політичної нації [1].

У своїй роботі «Культурний плюралізм і етнонаціональна політика» А. Колодій вказує на важливі завдання етнонаціональної політики в Україні, зокрема на інтеграцію громадянських цінностей та патріотизму та формування загальноукраїнської національної ідентичності. Він зазначає, що важливо враховувати регіонально-культурно-політичні розбіжності, а не лише етнічні відмінності, оскільки етнополітика сама по собі не є головним засобом вирішення проблем єдності та національної консолідації. Йдеться про створення такої етнонаціональної політики, що сприяє національній консолідації, а не лише етнічному ренесансу чи мультикультуралізму [14, с. 46].

А. Колодій також наголошує на важливості узгодження мети національної єдності з ростом етнокультурної різноманітності населення через концепцію ліберального мультикультуралізму. Він вважає, що ця концепція може бути успішно втілена в життя та адаптована до українських реалій, допомагаючи досягти національної єдності та забезпечити взаємодію між етнокультурними групами [15].

Дослідження Г. Палій про становлення єдиної національної ідентичності в Україні після незалежності підкреслює зв'язок між цією ідентичністю та національними інтересами України в етнонаціональній та культурній сферах. Вона стверджує, що сформована національна ідентичність сприяє збереженню територіальної цілісності держави та громадянській консолідації. Палій також зауважує про ідентифікаційну фрагментацію українського суспільства за різними параметрами та необхідність оптимізації процесів формування національної ідентичності та політичної нації для досягнення національних інтересів [22; 23].

М. Степико у своїй монографії «Українська ідентичність: феномен і засади формування» висвітлює, що консолідація суспільства є ключовим завданням українського національного будівництва, а українську політичну націю вважає основою формування української ідентичності. Він досліджує українську ідентичність у взаємозв'язку з усіма її аспектами – національним, етнічним, ідентичністю держави та країни. Степико робить аналіз історико-культурних засад становлення української нації, пояснюючи їх у контексті сучасних завдань розбудови незалежної української держави [30, с. 46–47].

Степико наголошує, що існуючі концепції нації не можуть виступати достатньою методологічною основою дослідження формування загальноукраїнської ідентичності, оскільки вони мають різні чинники та механізми формування і відтворення. Тому важливим є вивчення реальних процесів у сфері етнонаціональних відносин та національного будівництва в Україні.

М. Степико вважає, що для досягнення національної консолідації необхідно вирішити проблему недієздатності політичної еліти, вона має запропонувати дієві та успішні проекти розвитку нації, а також розвинення політичної та громадянської складових української нації. Важливим є налагодження конструктивного діалогу між традиційними цінностями та інноваційними моделями суспільного життя [30, с. 69].

Щодо подолання регіональних розбіжностей між сходом і заходом України, М. Степико вважає, що для досягнення історичного компромісу між різними соціокультурними полюсами необхідно прикласти значні зусилля. Він підкреслює, що вирішальним є не конфлікт між етнічними спільнотами, а співіснування та діалог між різними ідентичностями в межах одного державного утворення.

Загалом, М. Степико підкреслює важливість знаходження спільних базових інтересів і цінностей для усієї країни та необхідність конструювання громадян як представників політичної нації для налагодження конструктивного діалогу між усіма соціокультурними групами [30, с. 333].

Проблеми формування загальнонаціональної ідентичності в контексті розвитку громадянського суспільства досліджено у праці Ю. Тищенка та С. Горобчишини «Громадянське суспільство в Україні та 'політика ідентичності'». У цій роботі розглянуті різні аспекти формування загальнонаціональної політичної ідентичності, співвідношення регіональних та загальнонаціональних ідентичностей.

Автори наголошують, що зміст регіональних ідентичностей може змінюватися під впливом соціальних, історичних та політичних факторів [31, с. 15–17].

На підставі емпіричних даних Ю. Тищенко та С. Горобчишина висновують, що сучасне українське суспільство загалом відчуває нестачу об'єднувальних факторів, і відсутність усвідомлення громадянської ідентичності може бути компенсована «локальними формами культурної ідентифікації, а етнічні, релігійні та мовні ідентичності часто виступають як

чинники, які ставлять під сумнів її основи. При цьому історико-культурні особливості на регіональному рівні, дефіцит об'єднувальних цінностей впливають на процеси демократизації та вибору політичних орієнтирів. Серед факторів, що є головним джерелом міжрегіональних протиріч, впливають на підвищення їхнього рівня між регіонами, є питання зовнішньої політичної орієнтації та ставлення до історичного минулого, формування соціокультурних протиріч між регіонами».

Автори також зауважують, що потенціал недержавних організацій не використовується на повну силу у подоланні регіональних протиріч у суспільстві через слабку ресурсну базу цих організацій [31, с. 70].

Регіональний аспект політичної ідентичності розглядається Л. Нагорною, дослідницею з України. У своїй монографії «Регіональна ідентичність: український контекст» вона зосереджується на проблемах ідентифікаційних криз, що виникають через різноманітність регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань та конструктів історичної пам'яті [41, с. 7]. Вона стверджує, що українська ситуація є дифузною, коли значна частина суспільства готова ідентифікувати себе то з одним, то з іншим ціннісно-символічним ядром. Вона також вказує на наявність «негативної ідентичності» у сфері етнічності та на рівні регіонів, де люди визначають себе через заперечення цінностей інших [18, с. 7].

Нагорна стверджує, що процес переходу від локальних, місцевих ідентичностей до загальнонаціональної ідентичності був болісним і неоднозначним в Україні, а після набуття незалежності спостерігається тенденція до формування регіональних самоідентифікацій [41, с. 8]. Це може бути спричинене бажанням регіонів забезпечити свою самодостатність, що може стимулювати ріст регіональної самосвідомості та територіальних інтересів.

Головною причиною ідентифікаційної кризи є, на думку Нагорної, слабкість громадянської ідентичності та відсутність консолідуючої національної ідеї в Україні. Вона вважає, що для України важливо виробити

модель соціокультурної політики, що підтримує культурне розмаїття та багатство суспільства, а мультикультуралізм має стати визначальним принципом [18, с. 12].

У своїй роботі «Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань» Л. Нагорна акцентує увагу на аналізі ризиків та загроз, що виникають внаслідок травмованої історичної пам'яті, протиріччя політичних орієнтацій та різноманітності суспільної свідомості. Вона підкреслює, що без розробки інтегральної системи базових цінностей і основоположних принципів, які могли б зцементувати суспільство, Україна залишатиметься в стані орієнтаційної роздвоєності, конфронтації у політичному мисленні та поведінці, що може викликати «кризу ідеалів» [19, с. 264].

Нагорна вважає, що для подолання кризи ідентичності в Україні необхідно провести:

1. Пошук нової парадигми розвитку країни на основі найкращого світового досвіду;
2. Залучення всіх політичних та ідеологічних напрямів вітчизняної суспільної думки до вирішення цієї проблеми;
3. Виконання владою своїх обіцянок та готовність до практичної реалізації необхідних, хоч і непопулярних, реформ;
4. Узгодження позицій різних політичних сил та створення чіткої системи взаємовідносин по лінії «влада-опозиція»;
5. Розроблення механізмів просування пріоритетних стратегічних цілей до широкої аудиторії через формування розгалуженої системи громадянської освіти.

Вона вважає, що майбутнє України як незалежної держави залежить від того, на яких основах – національно-громадянських або локально-етнічних – буде будуватися каркас ідентифікаційних практик. Нагорна підкреслює, що досягнення цілей створення політичної, поліетнічної нації та дієздатного громадянського суспільства можливе лише на основі інтеграційної політики, яка гарантує рівність можливостей для всіх суспільних шарів та етнічних груп,

одночасно подолання нерівностей у формально-правовому та фактичному статусі української мови та культури. Тільки на такому, вільному від етнократизму та автоетнофобії, фундаменті можна забезпечити адекватність української реальності європейському політико-культурному простору [19, с. 267].

О. Добржанською у роботі досліджується формування та розвиток ідентичності українського суспільства в контексті його політичного курсу на європейську інтеграцію [10]. Вона розглядає спільну політичну ідентичність сучасного українського суспільства як важливу складову європейського інтеграційного проекту. Політична ідентичність розглядається як частина політичної культури та одночасно як чинник, що формує цю культуру, що робить політичну ідентичність ключовим концептом у сучасних політичних трансформаціях. Добржанська системно аналізує типологію ідентичності сучасного українського суспільства, встановлює зв'язок між українською, радянською, російською та європейською ідентичностями в Україні, та визначає конкурентні та спільні тенденції їх функціонування. Дослідниця робить прогноз щодо подальшого розвитку цих ідентичностей, що дозволяє зробити висновок про інтегровану складову європейської ідентичності для українського суспільства.

Н. Пеллагешою у монографії «Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації» досліджуються проблеми української національної ідентичності в умовах глобалізації [25].

Вона аналізує сучасний етап трансформації української національної ідентичності під впливом процесів глобалізації та регіоналізації. Пеллагеша визначає, що найбільший вплив на українську національну ідентичність мають наднаціональні європейська та панросійська ідентичності, які формуються в ЄС і СНД. Вона стверджує, що дослідження процесів трансформації національної ідентичності під впливом глобалізаційних процесів можливе на основі конструктивістської парадигми, яка розглядає національну

ідентичність як один з типів колективних ідентичностей. Авторка обґрунтовує необхідність європеїзації українського соціокультурного простору і пропонує політику європейської ідентичності для України, спрямовану на подолання «східності» та побудову європейської наднаціональної ідентичності [25].

Дисертація В. П. Землюка «Політична ідентичність в Україні в період кризи „розвинутого соціалізму” і здобуття державної незалежності» привертає увагу своїм дослідженням системного характеру політичної ідентичності в Україні. Вчений підкреслює, що політичний режим в цей період був ключовим фактором у формуванні цієї ідентичності. Він також вказує на залежність у розумінні та інтерпретації політичної ідентичності від ідеологічної системи, трансформації політичного режиму та суспільства взагалі, характеру історичного контексту, впливу соціально-економічних і політичних змін, а також ціннісно-моральних уявлень у суспільних відносинах. Особливу увагу автор приділяє ірраціональним факторам політичної ідентичності та пропонує концептуальне розуміння впливу несвідомого (ірраціонального) на політичну ідентичність та політичну поведінку особистості. Він обґрунтовує, що цей вплив був значущим протягом досліджуваного періоду. Дослідження особливостей та факторів політичної ідентичності в Україні в цей період дозволяє автору зробити висновок, що соціально-історичний досвід визначав ціннісно-нормативний зміст політичної ідентичності на рівні суспільства, що впливав на індивідуальні мотиви політичної діяльності кожної особи [12].

Отже, політична ідентичність є складним та багатогранним явищем, яке визначається різними факторами, включаючи історичний контекст, соціокультурні умови, політичні перетворення та ціннісні уявлення. Її розуміння важливе для розгортання політичних процесів та формування суспільства. Вивчення різновидів та структури політичної ідентичності сприяє кращому розумінню політичної поведінки та політичних взаємодій у суспільстві.

1.3. Поняття та сутність національної ідентичності

Національна ідентичність є ключовим аспектом суспільного життя, що визначається поєднанням історичних, культурних, мовних, релігійних та інших чинників. Вона формується в результаті взаємодії людей у межах певної території та має важливе значення для самоідентифікації та сприйняття групи чи нації. Розуміння національної ідентичності допомагає вивчати процеси формування суспільства та взаємозв'язок між індивідом та колективом.

Питання формування національної ідентичності та змін в системі соціальних ідентичностей суспільства стали актуальними для дослідження від моменту проголошення незалежності України та стали ще більш важливими з початком значущих соціально-політичних змін.

Суттєві глобальні зміни у 2014-2020 роках, що суттєво вплинули на темпи трансформаційних процесів у світі та Україні, підкреслили важливість питань ідентичностей та змусили вчених переосмислити їх природу та роль. Ф. Фукуяма в своїй праці «Проти політики ідентичності» наголошує, що сучасна політика змінюється під впливом ідентичностей, вважаючи, що політика вже не обмежується економікою чи ідеологією, але визначається ідентичностями. Ліві партії прагнуть захищати маргінальні групи (етнічні меншини, мігранти, жінки, ЛГБТ-спільнота), тоді як праві ставлять за мету захист традиційної національної ідентичності. Це розриває демократичні суспільства на сегменти, які не можуть домовитися про спільні дії. Таким чином, політика ідентичності стала ключовою концепцією, яка пояснює багато з того, що відбувається у світовій політиці [7, с. 74].

Серед українських науковців популярне визначення ідентичності полягає у розумінні її як сукупності рис та ознак, за якими людина чи група визначають себе у певній соціальній групі чи спільноті. Ідентичність, як сукупність цих рис та ознак, виступає основою для виділення людини чи групи серед інших. Процес, за яким відбувається це визначення, називається

ідентифікацією. Таким чином, ідентичність у всіх її проявах є результатом цього процесу.

Ідентифікація може бути свідомою або несвідомою, а також може мати різні характеристики, такі як інтуїтивна, тимчасова або тривала, відкрита або прихована, однозначна або суперечлива. Ідентичність проявляється на особистісному та груповому рівнях і є результатом відчуття належності до певної групи чи спільноти.

Український дослідник І. Кресіна визначає ідентичність як відчуття належності людини чи групи до певного типу спільноти, ідентифікацію з її нормами та характеристиками, а також готовність стати її представником. Формування соціальних ідентичностей людини базується на її приналежності до різних груп та спільнот, а також на співвіднесенні себе з декількома соціальними групами чи спільнотами та будівництві специфічної «ієрархії ідентичностей» [7, с. 75].

М. Шульга пов'язує особистісну ідентичність з цілями, мотиваціями, цінностями та самосвідомістю, тоді як соціальну ідентичність – з системою соціальних характеристик, що дозволяють вирізнити індивідів за груповою приналежністю. Обидва типи ідентичності, які формуються на різних рівнях, взаємопов'язані. через самоідентифікацію за різноманітними соціокультурними, соціополітичними та соціально-психологічними параметрами людина визначає себе у певній спільноті, що визначає і специфіку її особистісної ідентичності [35].

Ідентичність людини або групи визначається характером їхніх соціальних зв'язків і може бути різноманітною, включаючи класову, професійну, релігійну, культурну, етнічну, державно-політичну та інші види

Це означає, що ідентичність формується через належність до різних спільнот і може виявлятися на різних рівнях, таких як клан, плем'я, національна держава, імперія тощо, а також у різних категоріях, таких як соціальна, культурна, расова, етнічна, релігійна, територіальна ідентичності

Л. Нагорна виділяє три рівні ідентичності:

1. Особистісне самовизначення,
2. Систему соціокультурних ідентичностей (національні, професійні, вікові, релігійні, гендерні тощо)
3. Глобальну ідентичність.

При цьому приналежність до спільноти може визначатися через самоідентифікацію, тобто усвідомленням та визнанням самою людиною своєї приналежності (етнічної, релігійно-конфесійної, культурної, національної тощо) [7, с. 76].

В. Ткаченко вказує, що національні символи мають важливе значення для українців у формуванні «ідентичності опору» як «проекту ідентичності майбутнього». Таким чином, соціальні зв'язки визначають змістове наповнення ідентичності, що виявляється у віднесенні до різних спільнот та визначається усвідомленням і самовизначенням людини у цих спільнотах [32].

Різні типи ідентичності, такі як етнічна, релігійна, національна, можуть бути стійкішими в залежності від соціальних умов. Дослідники часто виділяють етнічну ідентичність як найпоширеніший та найстійкіший тип ідентичності. Ця форма ідентичності базується на спільній історії, етнонімі (самоназва), мові, культурі, релігії та інших характеристиках, які визначають приналежність до етнічної групи чи спільноти. Етнічна ідентичність може бути стійкою завдяки спільності походження, традиціям, цінностям, віруванням, історичній пам'яті та зв'язкам між поколіннями, а також готовністю і здатністю відстоювати спільні інтереси, визначаючи це як «максимальну етнічність».

У сучасних суспільствах етнічна ідентичність може бути присутня навіть без зовнішніх проявів етнічності, таких як використання мови чи дотримання звичаїв. Це пов'язано з феноменом обмеженого соціального значення етнічних характеристик, а також релігійних, мовних, національних. Проте етнічна ідентичність залишається важливою завдяки процесу самоідентифікації в умовах сучасних суспільств [7, с. 77].

У підсумку, людина чи група може ідентифікувати себе з однією або кількома етнічними спільнотами одночасно, що формує невизначену (неоднозначну) етнічну ідентичність. Українські науковці використовують термін «маргінальність» ідентичності та «маргінальний» статус для позначення відокремленості та ізольованості від інших членів суспільства та їхніх систем ідентичностей. «Маргінальність» ідентичності може виявлятися в неможливості адаптуватися до несумісних цінностей різних етнічних, культурних спільнот і супроводжуватися внутрішньою суперечливою ідентифікацією з кількома спільнотами [36].

Більшість українських і західних науковців чітко розрізняють поняття етнічної та національної ідентичності, визначаючи їх на основі суттєвої відмінності. У вітчизняній науці також відбувається синтез цих понять для розуміння споріднених явищ. Деякі науковці вважають за доцільне використання терміну «культурна ідентичність» замість «національної» чи «етнічної», оскільки вони вбачають, що в сучасному світі соціокультурні явища відіграють більш важливу роль [28].

Українські дослідники використовують поняття «ідентитет» та «система ідентитетів» для визначення критеріїв розрізнення національної та етнічної ідентичності. Ідентитет розглядається як властивість особистості, групи чи спільноти, що визначає їх приналежність до певної спільноти. Ідентичність включає всі ідентитети особистості чи групи, які можуть бути визначальними, актуалізованими або потенційними.

Українські науковці також звертають увагу на важливість дослідження національної ідентичності в контексті формування сучасної української ідентичності та негативний вплив ліволіберальних західних моделей ідентичності на публічних інтелектуалів в Україні [8].

Також важливо розглянути, як культурне розмаїття України сприяє маніпуляціям та спекуляціям через політику роз'єднання, що може загрожувати національній єдності у державі [2].

Різноманітні ідентичності у процесі їх формування та зміни взаємодіють між собою, можуть накладатися одна на одну або заміщати одна одну, що призводить до неоднозначності та суперечливості в проявах особистісної та групової ідентифікації. З одного боку, ідентичність кожної особи формується завдяки прийняттю специфічних ідентифікацій та усвідомленню системи ідентичностей (етнічної, расової, національної, культурної, релігійної тощо), характерних для спільноти, до якої вона належить. Тобто особистісна ідентичність відтворює та підтримує ієрархію спільних ідентичностей. З іншого боку, увесь комплекс соціальних ідентичностей людини та спільноти може бути значно спотворений дією державно-політичного фактора. Держава та її інституції можуть усвідомлено слабити, спотворювати чи навіть витіснити ідентичності етнічних, культурних, релігійно-конфесійних груп, націй або їхніх окремих ідентитетів, але також можуть сприяти збереженню та підтримці їх природнього розвитку [7, с. 78].

Національна ідентичність формується протягом тривалого історичного періоду, проте може суттєво змінюватися протягом короткого історичного часу, залишаючи в окремих випадках потенціал для відновлення. Тому процес формування ідентичності, що відбувається в конкретний історичний момент, передбачає складний процес саморефлексії. Його спосіб виявляє оригінальні риси, характерні для конкретної спільноти та її представників, і свідчить про унікальну ментальність, норми, звичаї, цінності тощо. Національна, так само як і етнічна ідентичність, як правило, не зникає повністю під впливом зовнішніх процесів, а показує свою здатність до адаптації. Дослідники вказують на динамічність, а не статичність явища національної ідентичності, підкреслюючи, що вона постійно змінюється, адаптується та конструюється.

Підхід до системи ідентичностей як до динамічного явища дозволяє системно вивчати національну та інші типи ідентичності, а також виявляти характер взаємодії різних їхніх типів. Серед детермінант етнічної ідентичності найчастіше виокремлюють: спільне походження, антропологічний тип, самоназву, мову, особливості менталітету та спосіб життя, традиції та звичаї,

духовну та матеріальну культуру, релігійні вірування, спільні позиції у ставленні до подій минулого, а також історичну територію. Серед основних чинників, що впливають на розвиток ідентичності нації, виділяють: територію, державність, культуру, національну свідомість, спільну історичну пам'ять тощо [27, с. 218].

Більшість дослідників підкреслюють, що роль суб'єктивних та об'єктивних чинників є відмінною для становлення етносу та нації, а, отже, і етнічної та національної ідентичностей. Для процесу формування етнічної ідентичності переважає вплив об'єктивних факторів, оскільки етнічна ідентичність є даністю від народження в певній етнічній спільноті. Тому етнічна ідентифікація здійснюється переважно на підставі об'єктивних ознак, зокрема на основі етнічного походження, а також усвідомлення мови, релігії, культури, традицій, менталітету тощо.

Національна ідентичність, подібно до етнічної, також може успадковуватися, зокрема на основі громадянства. Проте зміна громадянства або країни проживання може спричинити переорієнтацію національної ідентичності людини. Цей тип ідентичності займає важливе місце в ієрархії соціальних ідентичностей людини та суспільства через актуалізацію питання належності до певної нації та процес співвіднесення людини з певною національною, громадянсько-політичною спільнотою [7, с. 78].

У формуванні етнічної ідентичності також важливі суб'єктивні фактори, як і в разі національної ідентичності. Процес становлення національної ідентичності, подібно до етнічної, ґрунтується на об'єктивних факторах, таких як спільне походження, мова та інші. Проте для самовизначення нації як єдиної спільноти необхідне самоусвідомлення, яке зазвичай ґрунтується на розумінні або усвідомленні наявних ознак національної спільноти, таких як історія, культура, державний чи бездержавний статус та інше. Не існує «обов'язкового набору» ознак, який би був необхідним для єдності таких спільнот як нація або етнос, тобто можливі ситуації, коли нації або етноси існують без певних характеристик, таких як власна мова чи територія.

Отримання державного статусу може бути як передумовою, так і результатом становлення нації та її ідентичності. З іншого боку, відсутність державності не означає відсутності нації та її ідентичності. З урахуванням поширення технологій хаосу у формі лібертаріанства, важливо врахувати проблему руйнування громадянської та національної ідентичності цим ідеологічним маневром [4].

Таким чином, національна ідентичність є складною концепцією, що включає усвідомлення належності до певної нації, спільності чи культурної спадщини. Вона формується під впливом об'єктивних факторів, таких як спільна мова, історія та культура, а також суб'єктивних переживань та самоідентифікації особистості. Національна ідентичність може бути ключовим чинником у формуванні колективної свідомості та визначенні колективної діяльності. Важливо розуміти, що національна ідентичність не є статичним поняттям, вона може змінюватися від покоління до покоління під впливом різних факторів, таких як політичні події, культурні трансформації та міжнаціональні взаємодії.

Висновки до розділу 1

У даному розділі розглянуто поняття та сутність національної ідентичності у теоретико-концептуальному вимірі. Було визначено те, що національна ідентичність включає у себе не лише індивідуальне усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації, а й колективні аспекти, які впливають на формування колективної свідомості та визначають колективну діяльність спільноти.

Дослідження показує, що національна ідентичність є складною та різноманітною. Вона формується під впливом багатьох факторів, таких як історія, культура, мова, територія та інші. Національна ідентичність може бути інтерпретована по-різному в різних соціокультурних контекстах та варіювати залежно від індивідуального сприйняття.

Також варто відзначити, що розуміння національної ідентичності є важливим для розвитку національної свідомості та сприяє збереженню культурної спадщини та ідентичності.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СТРУКТУРІ Я-КОНЦЕПЦІЇ

2.1. Організації та методика емпіричного дослідження

Практичне дослідження формування національної ідентичності української молоді у довоєнний період та сьогодення є важливим з кількох причин.

По-перше, дане дослідження дозволяє зрозуміти, як саме українська молодь у період до війни та під час неї вбирала в себе та усвідомлювала свою національну ідентичність. Це важливо для вивчення внутрішніх механізмів формування ідентичності та виявлення того, які чинники впливали на цей процес.

По-друге, розуміння формування національної ідентичності української молоді у минулому допомагає висвітлити, які тенденції та події мали найбільший вплив на українське суспільство та як вони впливають на сучасний стан суспільства.

По-третє, дослідження формування національної ідентичності української молоді дозволить проаналізувати різницю між тим, як вона формувалася раніше та як це відбувається зараз. Це може допомогти у виявленні та усуненні негативних тенденцій у формуванні національної свідомості молоді.

Загалом, емпіричне дослідження формування національної ідентичності української молоді у довоєнний період та сьогодення є важливим для розуміння та побудови національної свідомості українського суспільства.

Для реалізації даного дослідження було визначено наступні етапи роботи:

1. Планування дослідження:

— Визначення мети дослідження та постановка конкретних завдань.

2. Підготовка інструментарію:

- Вибір методів збору даних, які відповідають цілям дослідження.
- Проведення попереднього тестування інструментів на невеликій групі для оцінки їх ефективності та розуміння.

3. Вибір методу вибірки:

- Вибір методу випадкового відбору з урахуванням специфіки дослідження та доступності учасників.

4. Збір даних:

- Здійснення збору даних учасників за допомогою обраних раніше методів.
- Забезпечення конфіденційності та етичності збору даних.

5. Аналіз даних:

- Проведення статистичного аналізу отриманих даних для перевірки поставленої мети та завдань.

6. Висновки та рекомендації:

- Формулювання висновків на основі аналізу даних та відповідно до поставлених завдань.

7. Оформлення звіту:

- Підготовка науково-дослідницького звіту (у формі даної роботи), що містить усі етапи дослідження та його результати.

Повертаючись до питання формування вибірки респондентів, варто зазначити, що поняття «генеральна сукупність» відноситься до всіх потенційних об'єктів дослідження у психологічних дослідженнях. Вибір популяції залежить від цілей дослідження. Ці об'єкти характеризуються різними параметрами, такими як стать, вік, соціальний статус, рівень освіти, стан здоров'я та інші індивідуально-психологічні особливості.

Вибірка, у свою чергу, являє собою частину генеральної сукупності, тобто конкретну групу людей, що беруть участь у дослідженні. Основна мета вибірки – моделювати та представляти генеральну сукупність, оскільки

висновки, зроблені на основі дослідження, можуть стосуватися всіх членів популяції, а не тільки учасників вибірки [3, с. 32].

Для того, щоб вибірка була репрезентативною, потенційним учасникам дослідження мають бути надані однакові можливості бути вибраними. Для цього застосовується техніка рандомізації, яка передбачає випадковий вибір представників генеральної сукупності для участі у дослідженні.

Важливими вимогами до вибірки є репрезентативність та еквівалентність груп. Розподіл учасників по експериментальній та контрольній групам має бути здійснений таким чином, щоб усі групи були подібними за параметрами, які можуть впливати на результати дослідження. Крім того, дослідник повинен контролювати розподіл груп відносно різних умов експерименту, щоб уникнути спотворень у результаті [3, с. 33].

Характеристики вибірки можна класифікувати на якісні і кількісні.

Якісна характеристика вибірки визначає, кого саме ми обираємо та яким чином ми це робимо. Вона включає в себе опис об'єктів вибірки та методи їх відбору.

Кількісна характеристика вибірки відображає кількість випадків, які ми обираємо, іншими словами – обсяг вибірки [6].

Розрізняють імовірнісні та не імовірнісні вибірки.

Імовірнісні вибірки:

1. Проста повторна вибірка ґрунтується на тому, що кожен об'єкт має однакову ймовірність потрапити у вибірку. Для цього зі списку генеральної сукупності вибирають випадковим чином картки з номерами, які потім повертаються назад у колоду. Ця процедура повторюється до отримання необхідного обсягу вибірки.

2. Проста неповторна вибірка аналогічна, але картки з номерами респондентів не повертаються назад у колоду.

3. Серійна (гніздова) вибірка використовує статистичні серії (сім'ї, школи, бригади і т.д.) як одиниці відбору. Вибрані елементи піддаються суцільному обстеженню.

4. Районована вибірка розділяє генеральну сукупність на однорідні частини (наприклад, райони міста) для подальшого вибору.

Неімовірнісні вибірки:

1. Квотна вибірка відтворює структуру генеральної сукупності у вигляді квот досліджуваних ознак.

2. Метод сніжної грудки використовує контакти респондентів для залучення їх друзів, колег тощо у дослідження.

3. Стихійна вибірка базується на «першому зустрічному» принципі і часто використовується у теле-радіо-опитуваннях [6].

Далі варто розглянути вибірку даного дослідження.

Якісна характеристика. Дана вибірка характеризується об'єктами дослідження – студентами віком 18-25 років Одеського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП).

Кількісна характеристика. Обсяг даної вибірки – 45 студентів. Це визначається кількістю об'єктів, які ми обрали для дослідження, а саме формування національної ідентичності української молоді у довоєнний період і в сьогоденні.

Вид вибірки. Дана вибірка є стратифікованою, оскільки було обрано студентів у віці 18-25 років з конкретної організації (академія МАУП та ОНУ ім. Мечникова). Також дана вибірка є простою випадковою, оскільки об'єкти були вибрані випадковим чином.

Групу студентів віком 18-25 років з МАУП та ОНУ обрано для дослідження з наступних причин:

1. Період активного формування ідентичності. Цей віковий діапазон є ключовим для розуміння процесів формування ідентичності, оскільки саме в цей період молодь активно впливає на своє середовище і усвідомлює свою соціальну самосвідомість.

2. Освічений і активний соціальний шар. Студенти МАУП представляють собою освічений і активний соціальний шар, який може мати

значний вплив на формування ідентичності через свою участь у різних соціальних процесах та подіях.

3. Освітній та соціальний статус. Як студенти вищого навчального закладу, вони мають певний освітній та соціальний статус, що може впливати на їхнє сприйняття та формування національної ідентичності.

Тому, обрана група студентів з МАУП дозволить отримати важливі дані про формування національної ідентичності української молоді.

У даному контексті, перед проведенням дослідження, важливо проаналізувати особливості даного вікового періоду та розвитку їх національної свідомості.

Студентський вік, який включає в себе період від 18 до 25 років, є важливим етапом у житті людини, коли відбувається активне формування особистості та ідентичності. Термін «студент» походить від латинського слова, що означає «той, хто ретельно працює» або «той, хто опановує знання» [11].

У цьому віці люди досягають певного рівня фізичного і психічного розвитку, що виявляється у поліпшенні сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, емоцій і почуттів. Цей період, за словами вченого Б. Г. Анан'єва, є найсприятливішим для навчання та професійної підготовки.

Студентський вік є часом завершення формування морально-етичної сфери, стабілізації характеру та прийняття статусу дорослої людини. Цей період також пов'язаний з початком «економічної активності», тобто включенням особистості у самостійну виробничу діяльність та формуванням близьких інтимних стосунків.

У студентському віці посилюється інтерес до моральних проблем, таких як мета життя, спосіб життя, обов'язок, любов і вірність. Цей період також характеризується розвитком творчих здібностей, збільшенням інтелектуальних та фізичних сил, що часто супроводжується ілюзіями про безмежні можливості.

Особистісний розвиток студента включає формування «Я-концепції» та зміцнення мотиваційної сфери, розвиток здібностей, підвищення відчуття обов'язку та розвиток самооцінки. Також на цьому етапі відбувається зміцнення професійної самостійності та готовності до майбутньої практичної роботи [11].

В. А. Семиченко виділяє кілька рівнів усвідомлення студентами змісту діяльності та відношення до майбутньої професії.

На першому рівні студенти не розуміють взаємозв'язку між навчальними предметами та професійною діяльністю. Логічні зв'язки між навчальним матеріалом та професійними аспектами відсутні.

Другий рівень характеризується встановленням формальних, але не повноцінних зв'язків між предметами, що не відображають суті професійної діяльності.

Третій рівень вказує на початок розуміння окремих предметів як інструментів для професійної підготовки, коли студенти починають розглядати навчальні предмети з погляду їх використання у майбутній роботі.

Четвертий рівень пов'язаний із розширенням зв'язків між навчальним матеріалом та структурою майбутньої професійної діяльності. Тут студенти починають розуміти мету предметних зв'язків, що допомагає розвивати важливі професійні якості.

П'ятий рівень передбачає повне усвідомлення зв'язків між навчальним процесом і професійною діяльністю. Студенти усвідомлюють соціальні та професійні завдання вищої освіти, беруть на себе відповідальність за результати власної діяльності. Однак, зауважує автор, не всі студенти досягають четвертого і п'ятого рівнів.

У студентському віці формується індивідуальний стиль навчання. Американський вчений Д. Кольб описує учіння як цикл з чотирьох етапів, що починається з ознайомлення з конкретною ситуацією та накопиченням досвіду, а завершується новими діями, що базуються на отриманих знаннях.

Для ефективного учіння людині важливо вміти виконувати відповідні дії на кожному етапі цього циклу, які Д. Кольб назвав стилями учіння [11].

Варто зазначити, що ці рівні усвідомлення навчально-професійної діяльності студентами також можуть впливати на формування їх національної ідентичності. Студентський вік є періодом, коли молоді люди активно розвивають свої інтелектуальні та емоційні можливості, встановлюють важливі соціальні зв'язки та формують своє бачення світу. Усвідомлення зв'язку між навчанням та майбутньою професійною діяльністю може сприяти не лише професійному зростанню, а й збагаченню особистості та її культурного самовизначення.

Наприклад, студенти, які досягли п'ятого рівня усвідомлення, можуть бути більш свідомими своєї національної приналежності та розуміти важливість збереження та розвитку своєї культурної спадщини. Вони можуть активніше долучатися до культурно-освітніх заходів, спрямованих на підтримку та популяризацію своєї національної культури. Також, вони можуть мати більшу готовність до співпраці та взаєморозуміння з представниками інших культур, що сприяє формуванню толерантного та відкритого до інших народів світогляду.

Отже, формування у студентів глибокого розуміння та усвідомлення їх професійної та національної ідентичності може відбуватися паралельно та взаємопоєднуватися, сприяючи розвитку їх як особистостей та громадян.

Варто зазначити, що розвиток національної ідентичності у студентському віці є складним та багатогранним процесом, який включає в себе ряд психологічних особливостей [26].

Основні з них можна описати наступним чином:

1. Самовизначеність і самосвідомість. У студентському віці молодь починає усвідомлювати себе як частину певної нації чи культури. Вони починають відчувати свою належність до певної етнічної групи та ставляться до цього більш усвідомлено.

2. Соціальна інтеграція. Університетське середовище надає можливості для спілкування та співпраці з представниками різних культур. Це сприяє формуванню відчуття групової належності та відкритості до інших культурних спадщин.

3. Сприйняття історії та культури. Студентська молодь починає усвідомлювати історичні та культурні цінності своєї нації. Це може виявлятися у вивченні історії, традицій, літератури та мистецтва свого народу.

4. Порівняння з іншими культурами. Університетське середовище дозволяє порівнювати свою культуру з іншими. Це може сприяти кращому розумінню власної національної ідентичності та поглибленню відчуття гордості за свою культуру.

5. Активізація громадянської позиції. У процесі формування національної ідентичності студенти можуть стати більш зацікавленими у справах своєї країни, брати участь у громадських заходах та ініціативах.

6. Сприйняття міжкультурної комунікації. Університетська атмосфера може розвивати навички міжкультурного спілкування, що є важливим елементом формування національної ідентичності в умовах глобалізації [26].

Ці психологічні особливості спільно впливають на формування національної ідентичності студентської молоді, роблячи цей процес складним та динамічним.

Загалом, під час підготовки до емпіричного дослідження дотримано такі вимоги:

1. Об'єкт дослідження був обраний таким чином, щоб допускати можливість опису системи змінних, що визначають його функціонування. Обрана вибірка дозволяла проводити якісні та кількісні виміри факторів, що впливають на об'єкт дослідження.

2. Було проведено докладний теоретичний опис об'єкту дослідження в системі його складових (у першому розділі).

3. В дослідженні були чітко визначені змінні, які планувалося вивчати та вимірювати [5, с. 91].

Повертаючись до підготовки проведення даного дослідження, важливо зазначити, що було обрано наступні психодіагностичні методики:

1. Тест-опитувальник для визначення самоствавлення особистості (В. В. Столін, С.Р. Пантелєєв) [9, с. 110];
2. Методика «Хто Я?» (М. Куна та Т. Макпартленда) [17];
3. Методика «Типи етнічної ідентичності» (Г. Солдатова, С. Рижова.) [34, с. 16].

Отже, при підготовці емпіричного дослідження було дотримано вимог щодо об'єкта дослідження, визначення понять та інших важливих аспектів, які гарантували науковість та обґрунтованість дослідження.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Далі варто розкрити етап аналізу результатів емпіричного дослідження.

Проаналізуємо результати тесту-опитувальник для визначення самоствавлення особистості (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв).

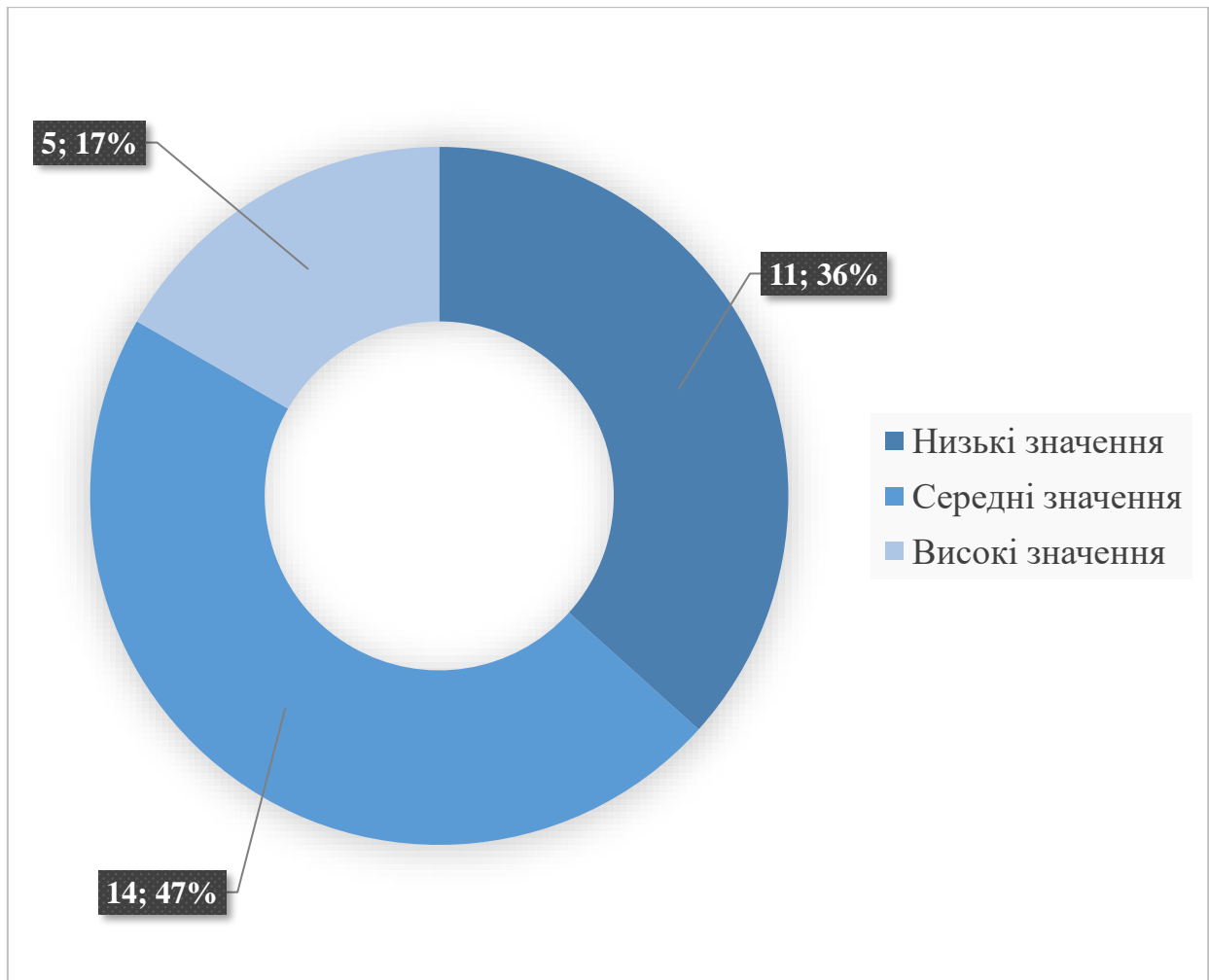
Після проходження даного тесту кожним респондентом, було занотовано підсумкову кількість балів кожного з опитуваних за усіма шкалами. Результати доцільно аналізувати за кожною шкалою.

Шкала 1 – внутрішня чесність, також відома як «Відкритість», відображає аспекти образу «Я», самовизначення та поведінку, які, будучи важливими для особистості, важко усвідомлюються.

Низькі значення на цій шкалі свідчать про глибоку самоусвідомленість, підвищену рефлексію та критичність, здатність відкрито відображувати перед собою та іншими неприємну для себе інформацію.

Високі значення на цій шкалі свідчать про закритість, нездатність або небажання усвідомлювати та виносити на поверхню значущу інформацію про себе, в екстремальних випадках – про пряму брехню та фальсифікацію результатів у бік соціально бажаних відповідей.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.1.).

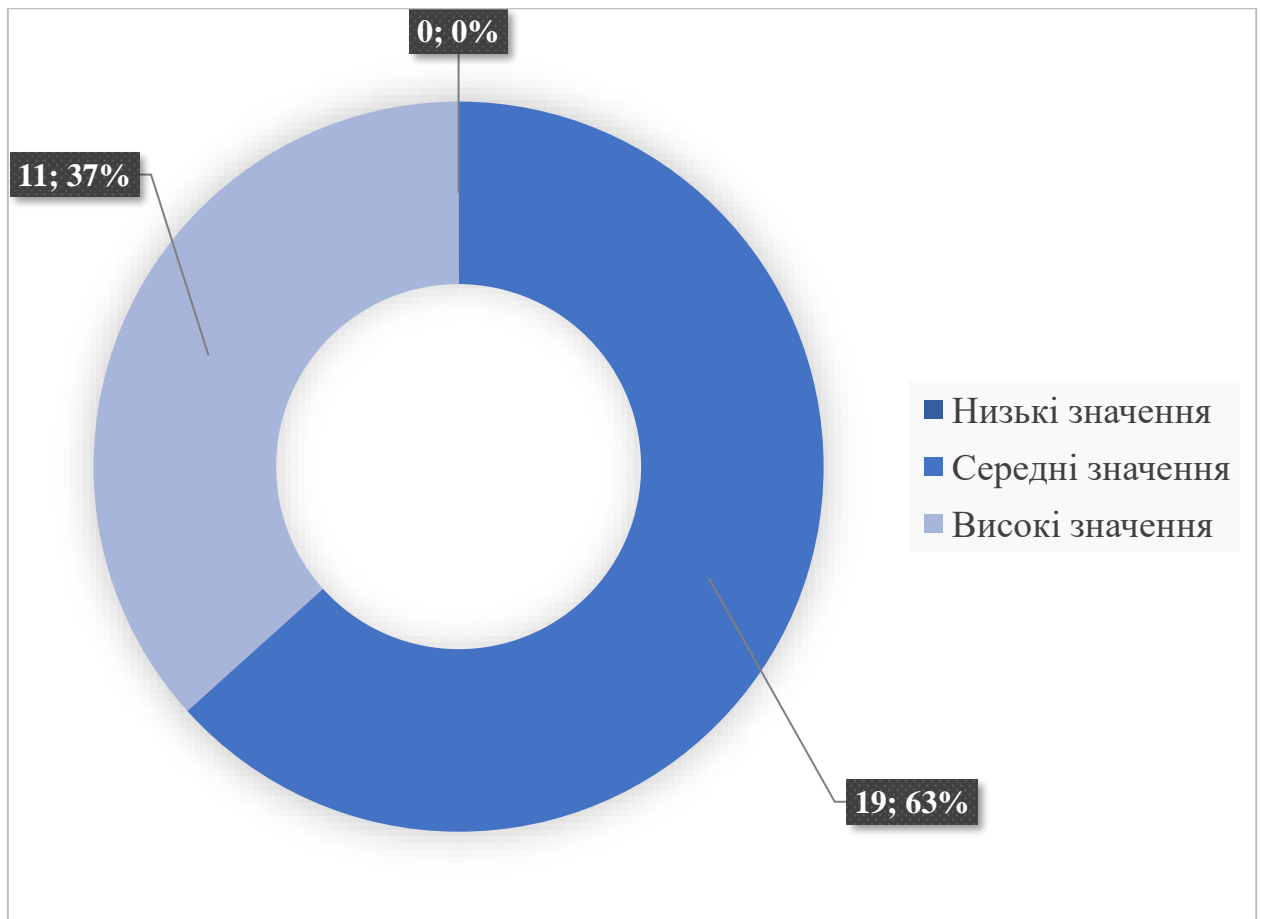
Рис. 2.1. Результати тесту-опитувальника за шкалою «Відкритість»

Шкала 2 – «Самовпевненість» – відображає уявлення про себе як про самостійну, вольову, енергійну, надійну людину, якій є за що себе поважати.

Низькі значення на цій шкалі свідчать про незадоволеність собою та своїми можливостями, сумнів у здатності викликати повагу.

Високі значення на цій шкалі відповідають високій думці про себе, самовпевненості, відсутності внутрішньої напруженості.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.2).

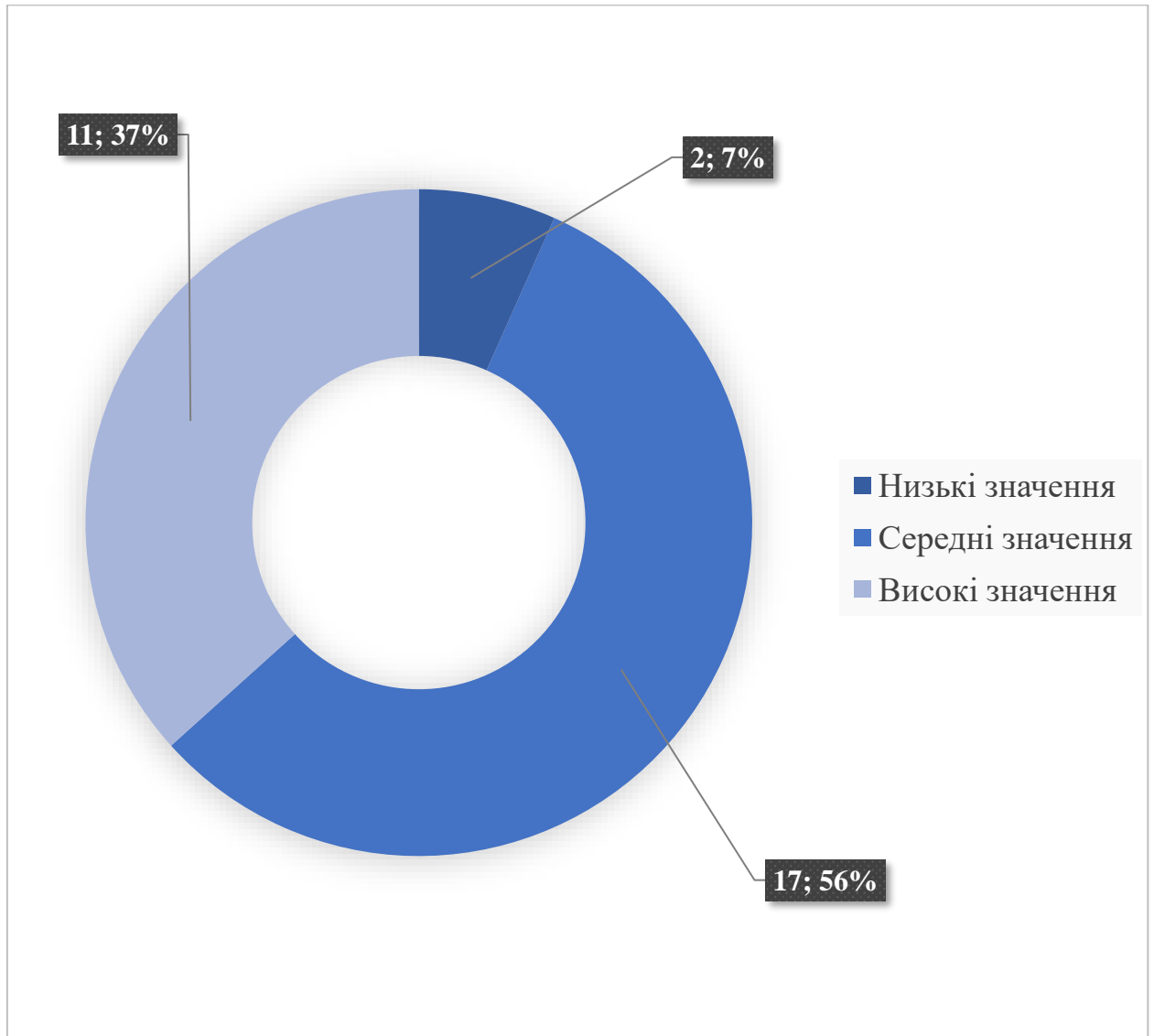
Рис. 2.2. Результати тесту-опитувальника за шкалою «Самовпевненість»

Шкала 3 – «Самокерівництво» – відображає уявлення про те, що основним джерелом активності та результатів, які стосуються як діяльності, так і власної особистості суб'єкта, є він сам.

Людина з високими балами на цій шкалі відчуває власне «Я» як внутрішній стержень, що інтегрує її особистість і життєдіяльність, вважає, що її доля знаходиться в її власних руках, і відчуває почуття обґрунтованості і послідовності своїх внутрішніх побудов та цілей.

Низькі бали на цій шкалі свідчать про віру суб'єкта та підвладність його «Я» часовим обставинам, про нездатність протистояти долі, погану саморегуляцію, розмитий локус «Я», відсутність тенденції шукати причини вчинків та результатів у собі самому.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.3).

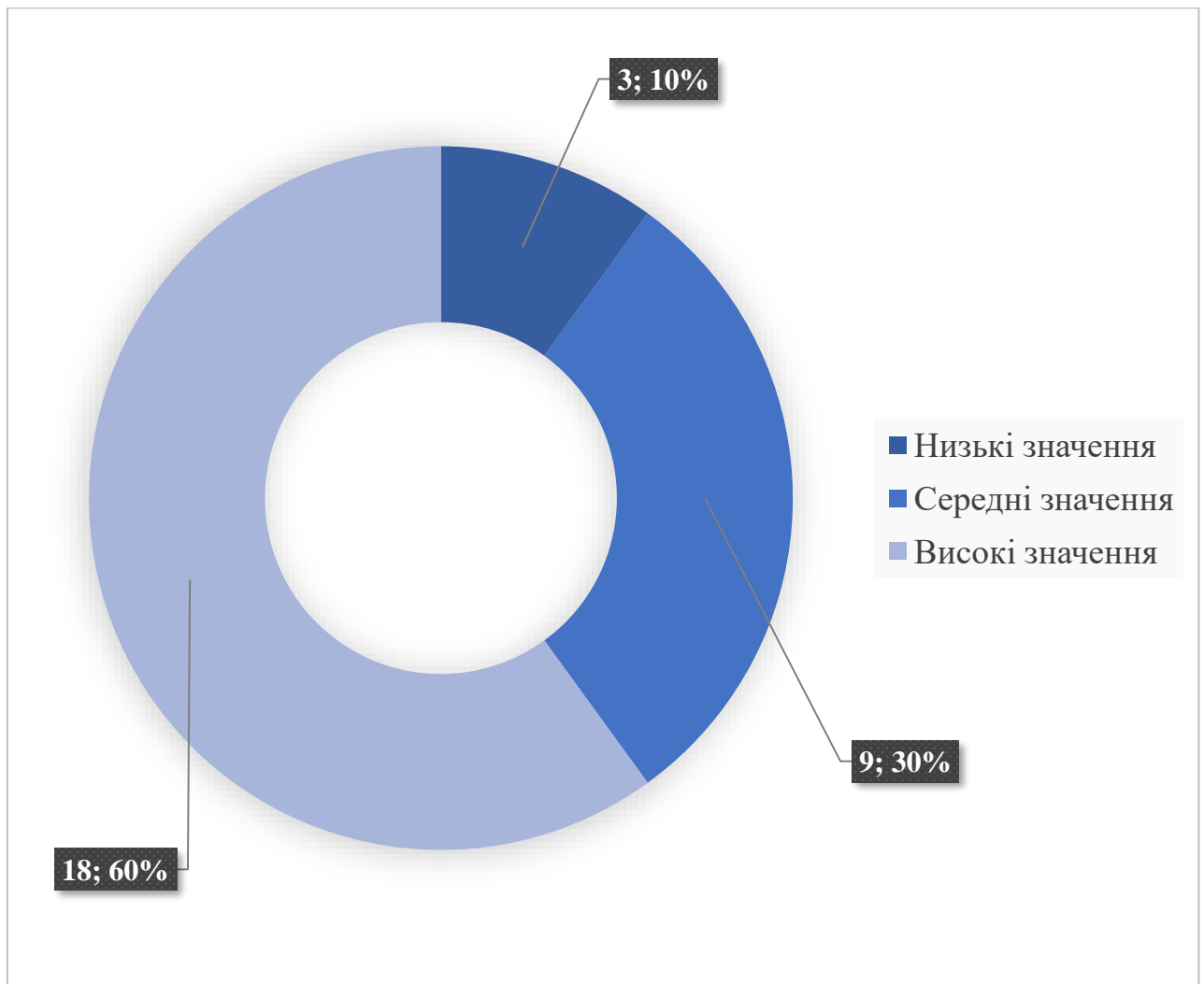
Рис. 2.3. Результати тесту-опитувальника за шкалою «Самокерівництво»

Шкала 4 – відображене самовизначення, відоме також як Дзеркальне «Я» – показує очікуване ставлення до себе з боку інших людей.

Високі значення на цій шкалі відповідають уявленню суб'єкта про те, що його особистість, характер та діяльність здатні викликати у інших повагу, симпатію, схвалення та розуміння.

Низькі значення на цій шкалі свідчать про очікування протилежних почуттів від узагальненого іншого.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.4).

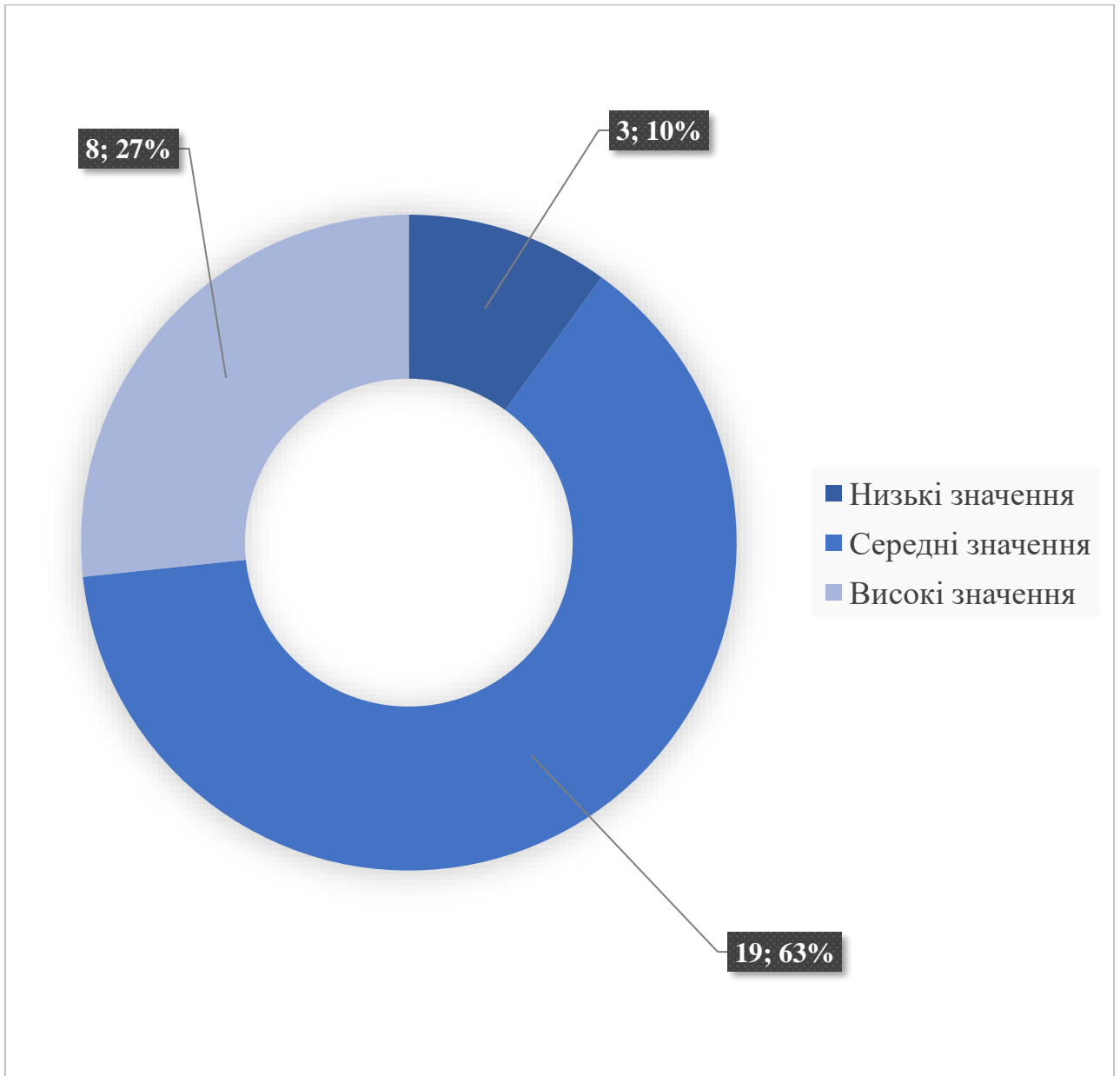
Рис. 2.4. Результати тесту-опитувальника за шкалою «Дзеркальне «Я»

Шкала 5 – «Самооцінка» – відображає емоційну оцінку себе, свого «Я» за внутрішніми інтимними критеріями любові, духовності, багатства внутрішнього світу.

Високі оцінки на цій шкалі відображають зацікавленість у власному «Я», любов до себе, відчуття цінності власної особистості та одночасно передбачувану цінність свого «Я» для інших.

Низькі значення на цій шкалі характеризують недолік свого духовного «Я», сумніви у цінності власної особистості, відстороненість, що межує з байдужістю до свого «Я», втрату інтересу до свого внутрішнього світу.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.5).

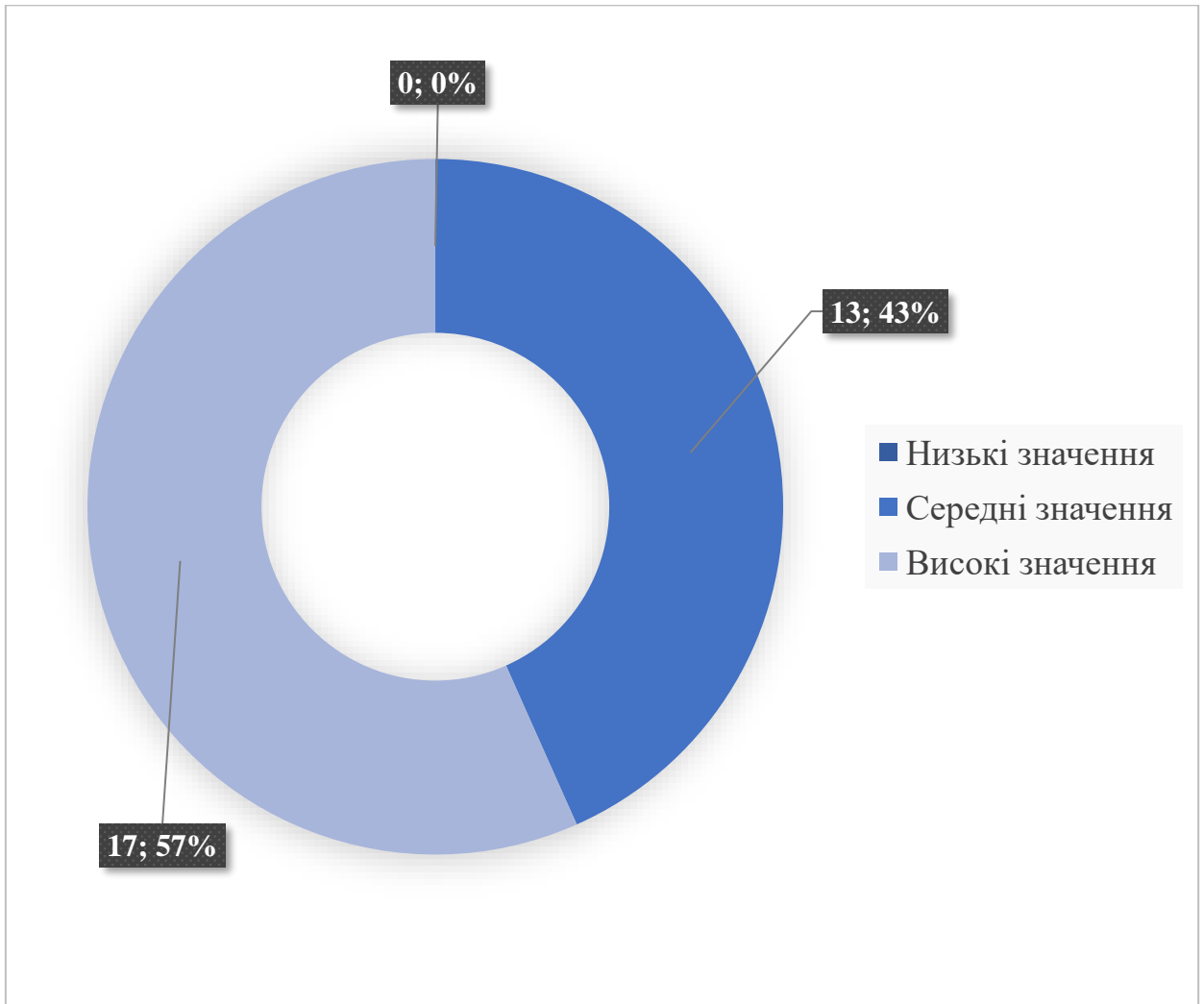
Рис. 2.5. Результати тесту-опитувальника за шкалою «Самооцінка»

Шкала 6 – «Самоприйняття».

Високий полюс на цій шкалі відповідає дружньому ставленню до себе, згоді з самим собою, схваленню своїх планів та бажань, емоційному, безумовному прийняттю себе таким, який ти є, навіть з деякими недоліками.

Низький полюс на цій шкалі свідчить про відсутність перерахованих якостей – недостатність самоприйняття, що є важливим симптомом дезадаптації.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.6).

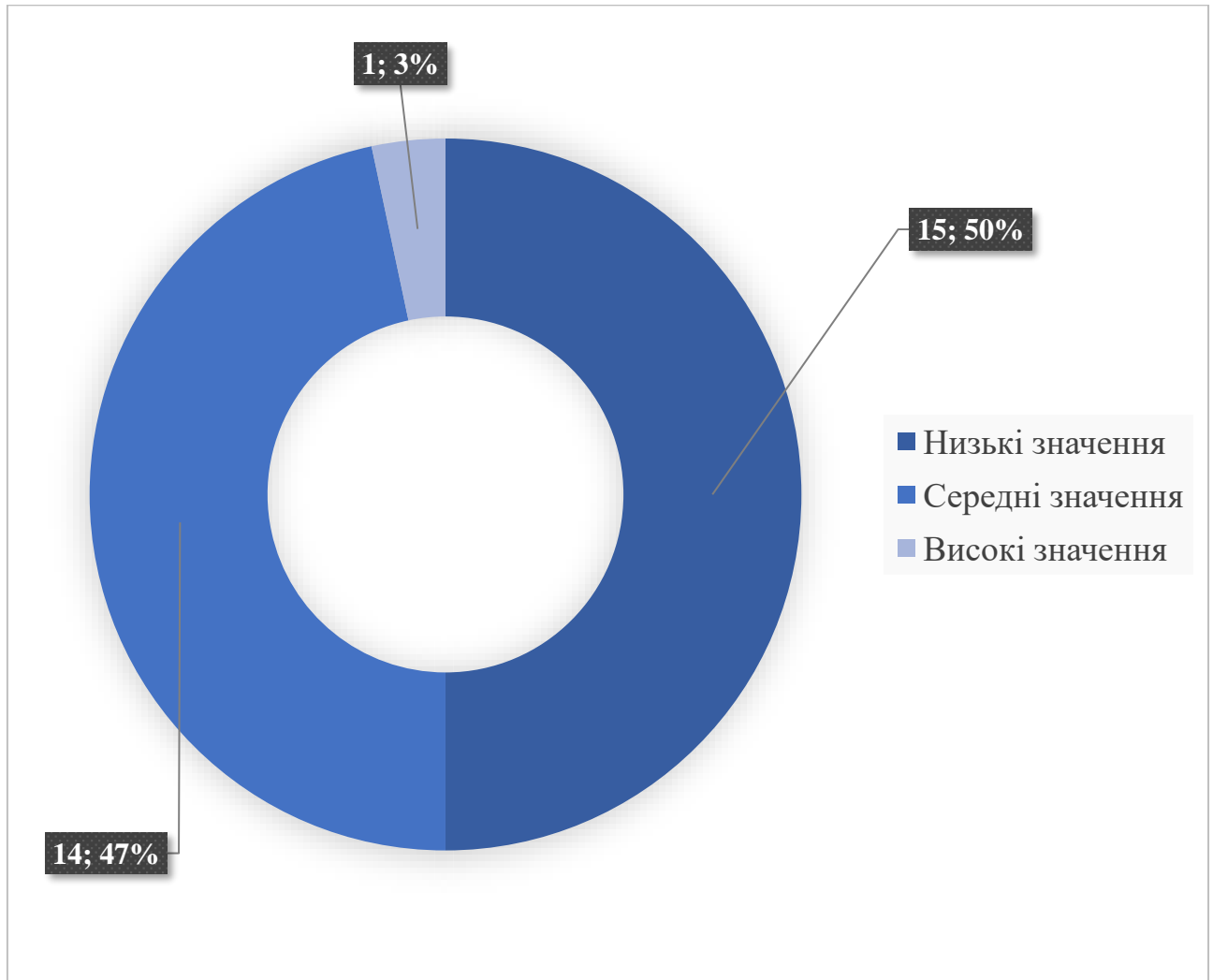
Рис. 2.6. Результати тесту-опитувальника за шкалою «Самоприйняття»

Шкала 7 – «Самоприязнення».

Високі значення на цій шкалі говорять про ригідність «Я-концепції», прив'язаність, небажання змінюватися на фоні загального позитивного ставлення до себе. Ці переживання часто супроводжуються прив'язаністю до неадекватного «Я»-образу. У останньому випадку тенденції до збереження такого образу – один із захисних механізмів самосвідомості.

Низькі значення на цій шкалі свідчать про протилежні тенденції: бажання щось у собі змінити, потяг до відповідності ідеальному уявленню про себе, незадоволеність собою.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.7).

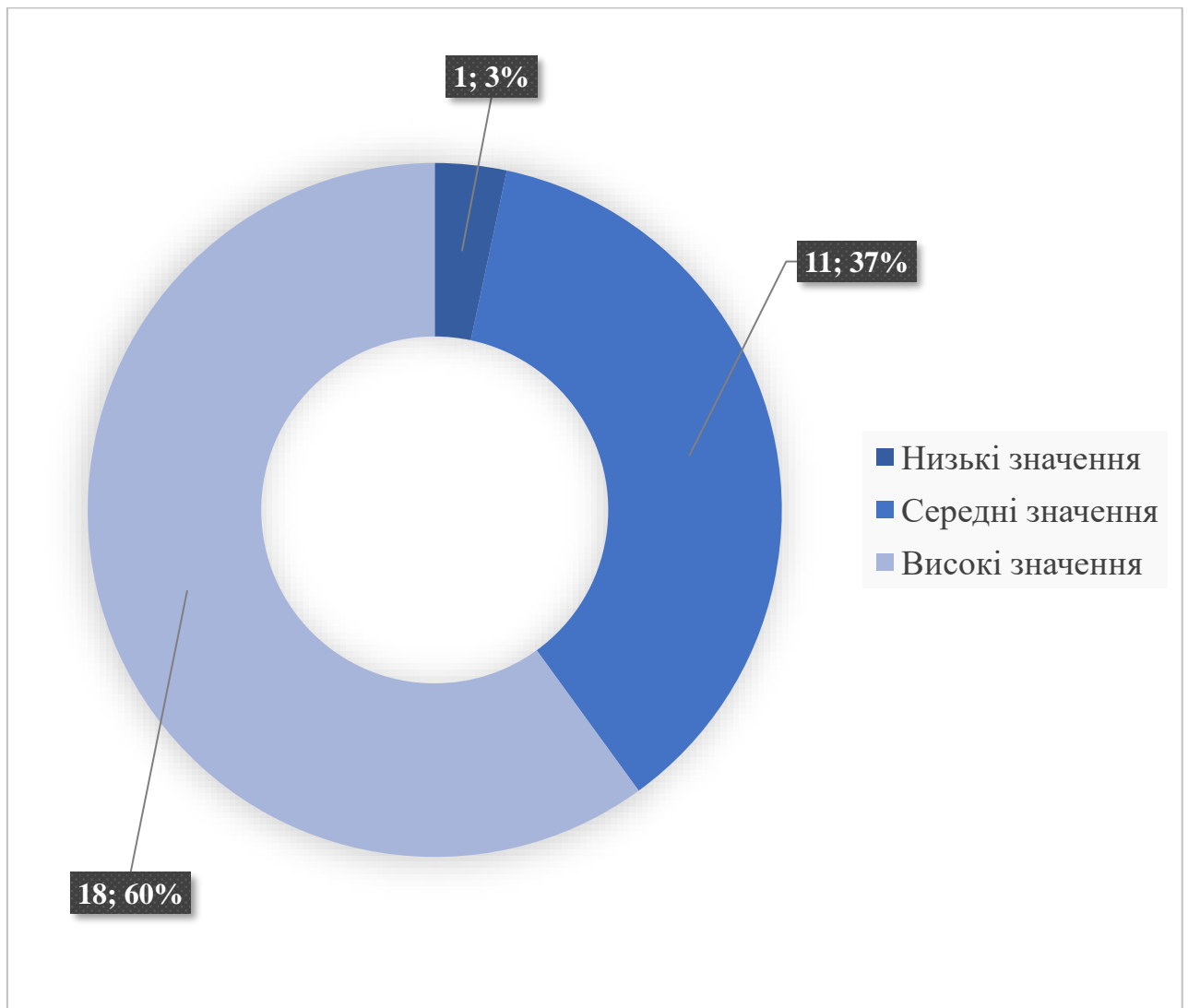
Рис. 2.7. Результати тесту-опитувальника за шкалою «Самоприязнення»

Шкала 8 – «Внутрішня конфліктність».

Високі значення на цій шкалі свідчать про наявність внутрішніх конфліктів, сумнівів, непогодження з собою, тривожно-депресивних станів, що супроводжуються почуттям провини. Помірне підвищення на шкалі говорить про підвищену рефлексію, глибоке проникнення у себе, усвідомлення своїх труднощів, адекватний образ «Я» та відсутність витіснення.

Вкрай низькі значення на цій шкалі свідчать про заперечення проблем, закритість, поверхове самовдоволення.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.8).

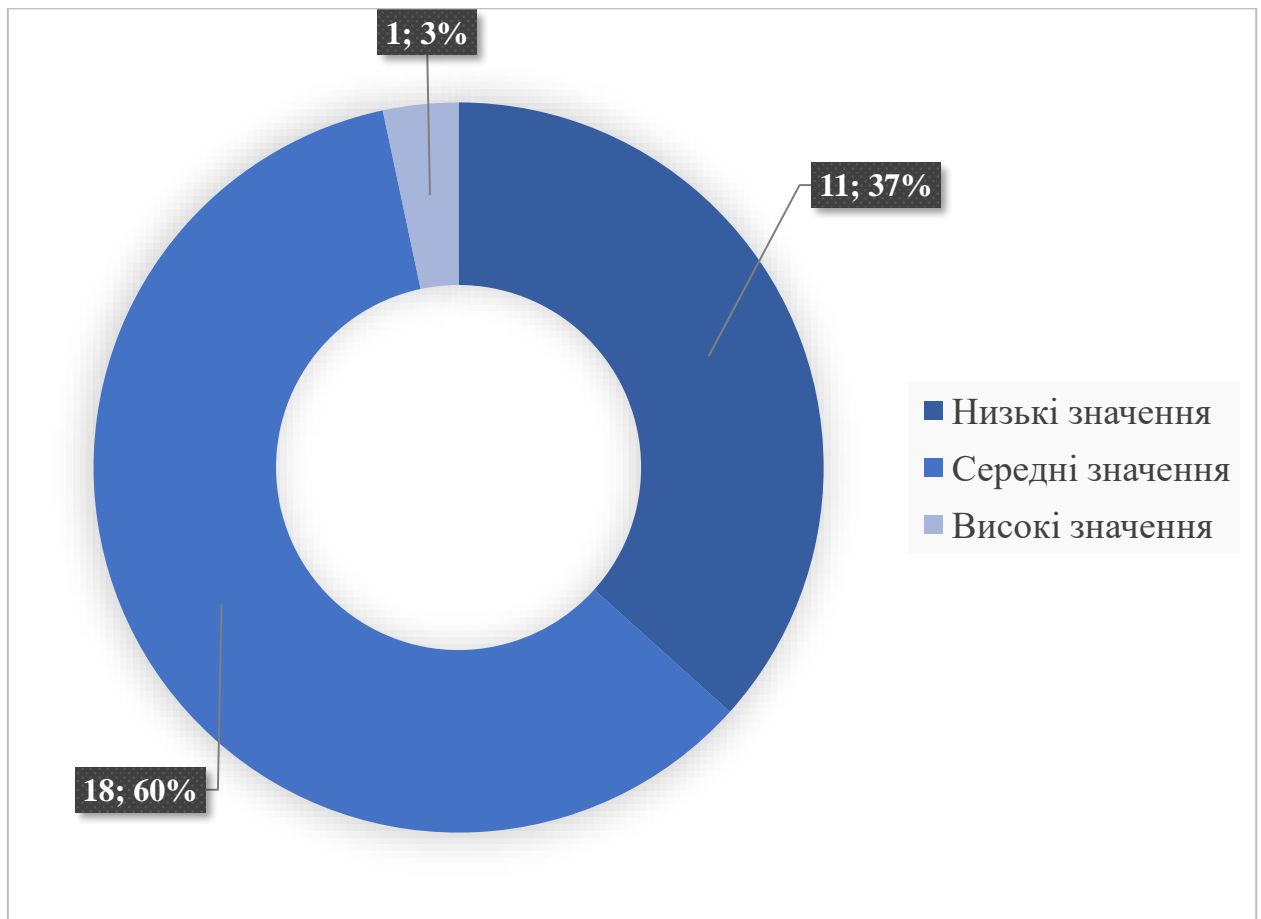

**Рис. 2.8. Результати тесту-опитувальника за шкалою
«Внутрішня конфліктність»**

Шкала 9 – «Самозвинувачення».

Високі значення на цій шкалі говорять про самозвинувачення, готовність поставити себе у провину за свої помилки та невдачі, власні недоліки. Шкала є індикатором відсутності симпатії, що супроводжується негативними емоціями на свою адресу, навіть незважаючи на високу самооцінку якостей та досягнень.

Результати респондентів за даною шкалою, у відсотковому співвідношенні виглядають наступним чином (Рис. 2.9).

**Рис. 2.9. Результати тесту-опитувальника за шкалою
«Самозвинувачення»**

Згідно з результатами тесту-опитувальника Століна-Пантелеєва, українська молодь загалом має:

1. Високий рівень внутрішньої чесності: більшість респондентів відкриті до себе та інших, готові визнавати свої недоліки та помилки.

2. Високу самовпевненість: молоді люди вірять у свої сили та можливості, мають позитивне уявлення про себе.

3. Високий рівень самокерівництва: вони відчують, що самі є господарями своєї долі, здатні контролювати своє життя та досягати поставлених цілей.

4. Позитивне відображене самовизначення: молодь очікує, що оточуючі люди будуть ставитися до них з повагою та симпатією.

5. Високу самооцінку: вони цінують себе та свою особистість, вважають себе цінними для інших.

6. Високий рівень самоприйняття: молоді люди ставляться до себе з дружелюбністю, приймають себе такими, якими вони є, зі всіма недоліками та перевагами.

7. Помірний рівень самоприязні: вони прагнуть до самовдосконалення, але й не заперечують свою цінність як особистості.

8. Помірний рівень внутрішньої конфліктності: у молоді людей трапляються сумніви та непогодження з собою, але вони не зациклюються на негативних переживаннях.

9. Низький рівень самозвинувачення: вони не схильні до самокритики та не звинувачують себе у своїх помилках.

Ці результати свідчать про те, що українська молодь має досить стійку та позитивну самооцінку, вірить у себе та свої сили. Це є сприятливим фактором для формування національної ідентичності, адже люди з високим рівнем самооцінки більш схильні до прийняття та цінності своєї культури та історії.

Однак важливо зазначити, що дані результати є узагальненими і можуть не відповідати дійсності для всіх українських молодих людей. Для більш точних висновків необхідно провести додаткові дослідження з більшою кількістю учасників.

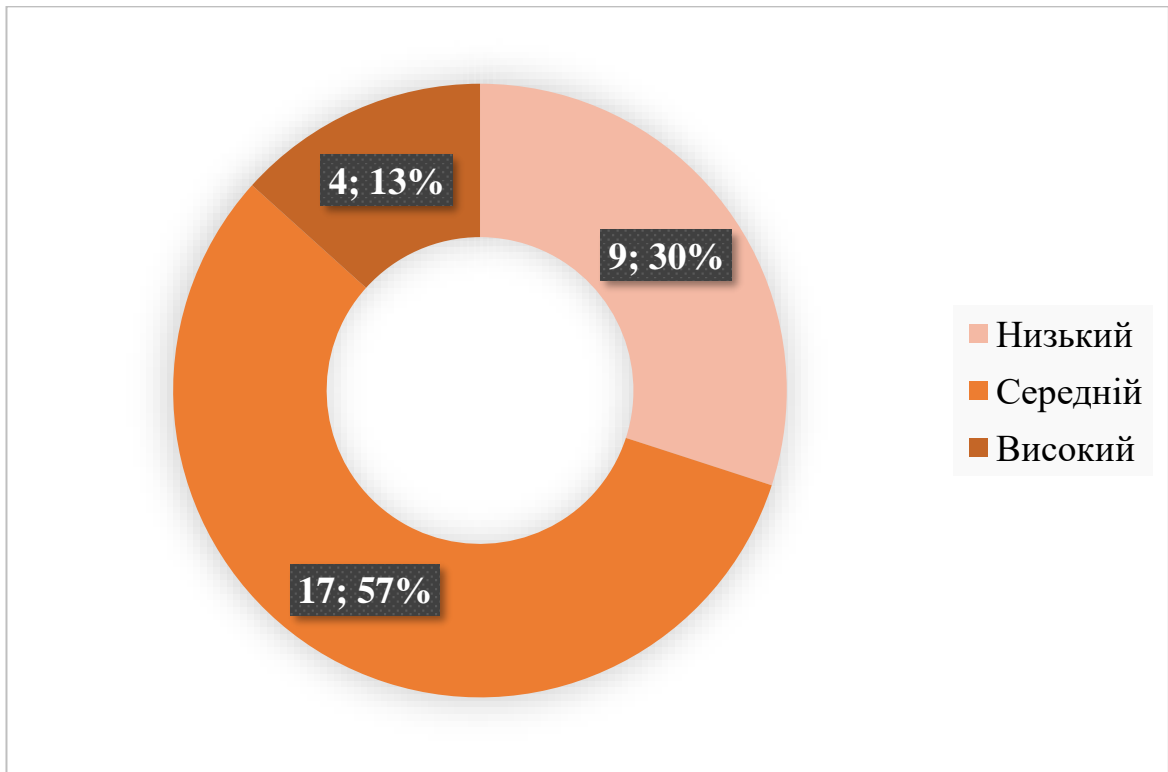
Крім того, важливо враховувати й інші фактори, які впливають на формування національної ідентичності, такі як сімейне виховання, освіта, соціальне середовище тощо.

Отже, можна зробити висновок, що дослідження Століна-Пантелєєва дає цінну інформацію про особливості самосприйняття української молоді, які можуть мати вплив на формування їхньої національної ідентичності.

Далі проаналізуємо результати методики «Хто Я?» Куна-Макпартленда.

Після проведення даної методики було виділено наступні кількісні результати щодо рівня самопрезентації студентів:

1. Низький рівень самопрезентації: 9 студентів.
  2. Середній рівень самопрезентації: 17 студентів.
  3. Високий рівень самопрезентації: 4 студентів.
- Схематично ці дані відображено на рис. 2.10.

Рис. 2.10. Результати методики «Хто Я?» Куна-Макпартленда

Низький рівень самопрезентації (9 студентів) може вказувати на те, що ці студенти можуть відчувати недостатню впевненість у собі або скромність у виявленні своїх особистих якостей та досягнень. Їм може бути важко чітко визначити себе або вони можуть уникають відкритого самовираження.

Середній рівень самопрезентації (17 студентів) може вказувати на те, що ці студенти мають достатню впевненість у собі та готовність висловлювати свої думки та почуття, але при цьому вони не прагнуть акцентувати увагу на собі.

Високий рівень самопрезентації (4 студентів) свідчить про те, що ці студенти відчують сильну впевненість у собі та готовність до відкритого та

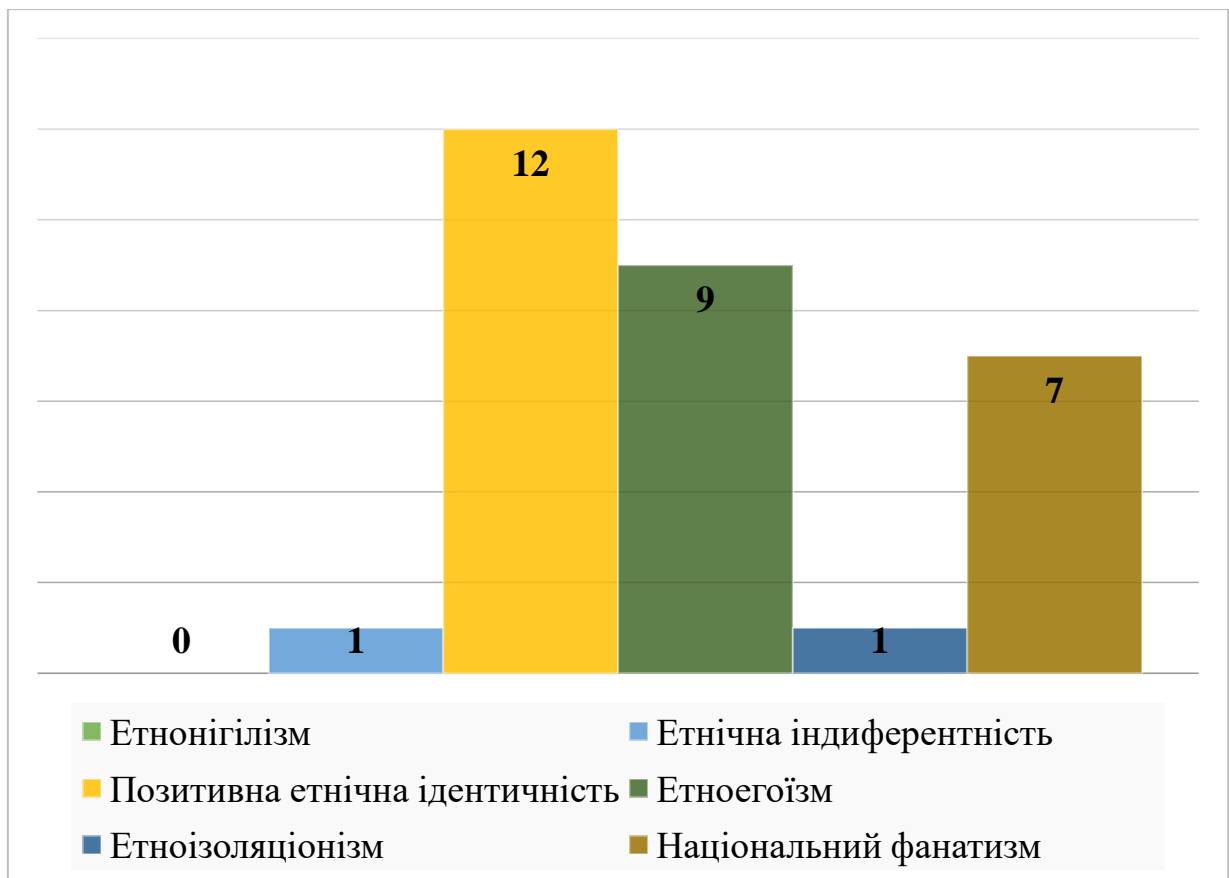
енергійного самовираження. Вони можуть бути відкритими у спілкуванні та готовими виступати в ролі лідера.

Далі варто проаналізувати результати методики «Типи етнічної ідентичності» (Г. Солдатова, С. Рижова)

Результати доцільно висвітлити за такими показниками, які вказують на переважаючу поведінку студента:

1. Етнотолерантність – 0 студентів.
2. Етнічна індиферентність – 1 студент.
3. Норма (позитивна етнічна ідентичність) – 20 студентів
4. Етнофобія – 13 студентів.
5. Етноізоляціонізм – 1 студент.
6. Національний фанатизм – 10 студентів.

Схематично ці результати відображено у на рис. 2.11.

**Рис. 2.11. Результати методики «Типи етнічної ідентичності»
(Г. Солдатова, С. Рижова.)**

За результатами даної методики можна виділити наступні показники:

1. Етнонігілізм: Жоден студент не виявив ознаки етнонігілізму, що свідчить про відсутність бажання в асиміляції з іншими етнічними групами.
2. Етнічна індиферентність: Один студент демонструє байдужість до своєї етнічної групи, що може вказувати на невиражену ідентичність з нею.
3. Норма (позитивна етнічна ідентичність): Двадцять студентів відчують позитивну етнічну ідентичність, що свідчить про свідоме визнання своєї етнічної приналежності.
4. Етноегоїзм: Тринадцять студентів відчують перевагу власної етнічної групи, що може свідчити про високий рівень самооцінки в контексті етнічної ідентичності.
5. Етноізоляціонізм: Один студент проявляє тенденцію до уникнення взаємодії з іншими етнічними групами.
6. Національний фанатизм: Десять студентів виявляють ознаки національного фанатизму, що може свідчити про агресивне відношення до інших етнічних груп.

2.3. Методика формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах

У даному контексті варто звернути увагу на тренінг, як метод формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах [33].

Психологічний тренінг є одним із найбільш поширених видів психологічної роботи сьогодні. Його актуальність на ринку психологічних послуг зумовлена ефективністю, конфіденційністю, внутрішньою відкритістю, психологічною атмосферою, індивідуальною й груповою рефлексією та іншими факторами.

Тренінг дозволяє ефективно розв'язувати завдання, пов'язані з:

1. Розвитком навичок спілкування,

2. Управлінням власними емоційними станами,
3. Самопізнанням і самоприйняттям,
4. Особистісним зростанням.

Цей метод став міждисциплінарним, що дозволяє вченим-практикам вирішувати різноманітні проблеми. Тренінг є одним із способів професійного і особистісного розвитку, що все більше використовується в різних сферах діяльності, сприяючи підвищенню психологічної культури суспільства. Психологічний тренінг сприяє ефективній взаємодії зі світом і досягненню успіху в різних сферах діяльності, спілкуванні, підвищенню упевненості та формуванню гармонійних стосунків [33, с. 21].

Тренінг (групова робота) дозволяє учаснику відчувати себе прийнятим групою і відповідно приймати інших учасників. Під час тренінгу учасник навчається довіряти своїм почуттям, думкам та переживанням групі, що збільшує його довіру до світу. Група створює можливість експериментувати, наприклад, в освоєнні та вдосконаленні комунікативних вмінь і навичок, відчуваючи при цьому психологічну підтримку, комфорт та особистісну захищеність. Під час тренінгу учасник може відчувати впевненість і зростати як особистість.

Тренінгова група сприяє розкриттю потенціалу кожного учасника. У процесі тренінгу людина вчиться виражати себе. Однак справжнє самовираження виникає лише після того, як людина починає розуміти себе та позитивно ставиться до себе та свого життя [33, с. 21].

Груповий психологічний тренінг – це сукупність активних методів практичної психології, які використовуються в клінічній психотерапії для лікування неврозів, алкоголізму та інших соматичних захворювань, а також для роботи з психічно здоровими людьми, які мають психологічні проблеми, з метою саморозвитку.

Схематичне зображення структури психологічного тренінгу є наступною (Рис. 2.12.) [13, с. 118].

Рис. 2.12. Схематичне зображення структури психологічного тренінгу

Ю. Н. Ємельянов, провідний фахівець з тренінгів, вказує на те, що термін «тренінг» в психологічній мові слід використовувати для позначення методів розвитку здібностей до навчання або оволодіння складними видами діяльності, у тому числі спілкуванням. Такий підхід дозволяє чітко розмежовувати навчальний та тренувальний аспекти в роботі групи, що сприяє розвитку різних психічних структур та особистості в цілому [33, с. 22].

На сьогоднішній день термін «тренінг» використовується в широкому контексті, що відображає його еволюцію за останні кілька років. За визначенням відомого спеціаліста в галузі нейролінгвістичного програмування та акмеології А. П. Ситникова, тренінг (навчальна гра) є комбінацією методів, які поєднують навчальну та групову діяльність, що відбувається у сценарійних ігрових ситуаціях. Він підкреслює, що ці методи спрямовані на розвиток природно наявних у людини здібностей та формування на їх основі культурного феномена професійної майстерності, включаючи навчання, викладання та гру [33, с. 22].

Розширення концепції «тренінг» пов'язане, насамперед, з розширенням спектра цілей, які значно перевищують вузькі межі розвитку комунікативної

компетентності, які відзначалися раніше. Тепер цілями тренінгів є особистісний розвиток, вивчення нових психологічних технологій та вдосконалення нових поведінкових патернів. А. П. Ситников, наприклад, розглядає програмно-цільову спрямованість його тренінгу як орієнтованість на підготовку професіоналів до відтворення цілісного феномена професійної майстерності, характерного для конкретного виду професійної діяльності.

Отже, в сучасному розумінні термін «тренінг» охоплює великий спектр психологічних практик, які перетинаються з груповою психотерапією, психокорекцією та навчанням. Звуження цього терміну, відкидаючи цілу низку психологічних методів, які можуть бути названі тренінгами, було б необгрунтованим [33, с. 23].

Тренінги відрізняються від інших методів психології за декількома специфічними рисами:

1. Дотримання принципів групової роботи.
2. Спрямованість на психологічну допомогу учасникам групи в саморозвитку, де допомога надається не лише від ведучого, але і від самих учасників.
3. Існування стабільної групи (зазвичай від 7 до 15 осіб), яка періодично збирається на зустрічі або працює безперервно протягом двох-п'яти днів (наприклад, групи-марафони).
4. Просторова організація, де учасники зазвичай сидять у колі в зручному ізольованому приміщенні.
5. Акцент на взаєминах між учасниками групи, які розвиваються і аналізуються в ситуації «тут і зараз».
6. Використання активних методів групової роботи.
7. Об'єктивація суб'єктивних почуттів і емоцій учасників групи щодо один одного і подій в групі, невербальна рефлексія.
8. Атмосфера відкритості і свободи спілкування між учасниками, створення клімату психологічної безпеки [16].

У рамках цих рис існує велика кількість модифікацій тренінгів, які сильно відрізняються за різними ознаками, зокрема тривалість роботи групи – від декількох днів до кількох років з щотижневими зустрічами. Важливою загальною рисою тренінгів є їх стадійність, обумовлена закономірностями розвитку малої групи, де можна виділити початкову, робочу та кінцеву стадії.

Тренінги, як форма практичної роботи, завжди відображають певну парадигму, яку вибирає психолог-ведучий. Ці парадигми можна умовно поділити на кілька типів:

1. Тренінг як форма дресури, де за допомогою маніпулятивних прийомів формуються певні патерни поведінки за допомогою позитивного та негативного підкріплення.

2. Тренінг як тренування, спрямований на формування та відпрацювання умінь і навичок ефективної поведінки.

3. Тренінг як активне навчання, що передбачає передачу психологічних знань і розвиток певних умінь і навичок.

4. Тренінг як метод, що створює умови для саморозкриття учасників та пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем [29].

Парадигми тренінгів розміщені у порядку зменшення впливу ведучого і збільшення відповідальності за процеси на тренінгу і усвідомленості учасників групи. Психолог може взяти на себе всю відповідальність за зміни в учасниках, не звертаючи уваги на рівень усвідомленості групових та внутрішньоособистісних процесів.

Інша парадигма передбачає делегування психологом лише частини відповідальності учасникам, навчання їх необхідним навичкам і вмінням. У ролі вчителя психолог може співпрацювати з учасниками, але зазвичай виступає як «керівник», не повністю передаючи їм відповідальність. Він бере на себе відповідальність за створення сприятливих умов для учасників, але не за весь процес самозмін [29].

У даному контексті доцільно висвітлити план тренінгу з метою формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах.

Цільова аудиторія: студенти 18-25 років.

Тривалість: 3 заняття по 2 години.

Мета: сприяти формуванню та зміцненню національної ідентичності української молоді в сучасних умовах.

Завдання:

— Розкрити поняття «національна ідентичність» та її значення для української молоді.

— Дослідити фактори, які впливають на формування національної ідентичності.

— Ознайомити з історичними та культурними цінностями України.

— Розвинути почуття гордості за свою країну та приналежності до українського народу.

— Навчити молодь критично мислити та протистояти інформаційним маніпуляціям.

Заняття 1: Що таке національна ідентичність?

1. Лекція (30 хвилин).

— Визначення поняття «національна ідентичність».

— Функції національної ідентичності.

— Чинники, які впливають на формування національної ідентичності.

— Особливості формування національної ідентичності української молоді.

— Виклики та перспективи розвитку української національної ідентичності.

2. Вправа «Мої цінності та ідентичності» (30 хвилин).

— Мета: допомогти учасникам тренінгу усвідомити свої особисті цінності та те, як вони пов'язані з їхньою національною ідентичністю.

— Хід вправи:

○ Учасники тренінгу записують на папері 5-10 цінностей, які для них є найважливішими.

○Потім вони об'єднуються в групи по 3-4 особи та діляться своїми цінностями один з одним.

○Разом вони обговорюють, як ці цінності пов'язані з їхньою національною ідентичністю.

3. Групова дискусія «Що значить бути українцем/українкою сьогодні?» (45 хвилин).

Мета: стимулювати критичне мислення учасників тренінгу щодо поняття «українська ідентичність» в сучасному світі.

Питання для дискусії:

- Що для вас значить бути українцем/українкою?
- Які якості та цінності ви вважаєте характерними для українського народу?
- З якими викликами стикається українська ідентичність сьогодні?
- Як українська молодь може зберегти та зміцнити свою національну ідентичність?

4. Завершення заняття (15 хвилин).

- Підведення підсумків заняття.
- Відповіді на запитання учасників.
- Домашнє завдання: прочитати статтю про історію української національної ідентичності.

Заняття 2: Історичні та культурні цінності України

1. Лекція «Історичні та культурні цінності України» (30 хвилин).

- Основні етапи історії України.
- Видатні постаті української історії.
- Роль української мови та літератури у формуванні національної ідентичності.
- Українське народне мистецтво (музика, танці, декоративно-прикладне мистецтво).
- Українська кухня.

— Внесок українців у світову культуру та науку.

2. Інтерактивна гра «Відомі українці» (30 хвилин).

Мета: Закріпити знання про видатних постатей української історії та культури.

Хід гри:

— Підготуйте заздалегідь картки із зображеннями або портретами відомих українців (письменники, художники, композитори, науковці, спортсмени, політичні діячі тощо). Можна також використовувати текстові картки з короткими описами досягнень цих людей.

— Розділіть учасників на дві або більше команд.

— Роздайте кожній команді певну кількість карток.

— Ведучий називає сферу діяльності (література, мистецтво, спорт тощо).

— Команди повинні якомога швидше назвати ім'я відомого українця, який працював у цій сфері.

— Команда, яка першою називає ім'я, отримує бал.

— Перемагає команда з найбільшою кількістю балів.

3. Перегляд фільму (30 хвилин).

Мета: За допомогою візуального матеріалу поглибити знання про історію та культуру України, викликати емоційний відгук у учасників.

Варіанти фільмів:

— «Україна: Незавершена історія» (документальний фільм режисера Сергія Лозниці)

— «Заборонений» (художній фільм режисера Олега Сенцова)

— «Тіні забутих предків» (художній фільм режисера Сергія Параджанова)

Після перегляду фільму можна провести коротке обговорення:

— Що вас вразило найбільше у фільмі?

— Чому важливо пам'ятати історію України?

— Яким чином фільм пов'язаний з поняттям національної ідентичності?

4. Завершення заняття (30 хвилин).

— Підбиття підсумків заняття.

— Коротке анкетування: учасники записують на папірці одну річ, яку вони дізналися нового про Україну під час цього заняття.

— Обговорення відповідей.

— Домашнє завдання: знайти та послухати українську народну пісню або переглянути картини українських художників.

Заняття 3: Виклики та перспективи розвитку української національної ідентичності

1. Лекція «Виклики та перспективи розвитку української національної ідентичності» (30 хвилин).

— Вплив глобалізації та інформаційних технологій.

— Російська агресія та інформаційна війна.

— Внутрішні політичні та соціальні проблеми.

— Еміграція українців.

— Розвиток української мови та культури.

— Виховання патріотизму та національної свідомості у молоді.

— Зміцнення єдності та солідарності українського народу.

— Інтеграція України в європейське та світове співтовариство.

2. Групова робота «Аналіз актуальних проблем української національної ідентичності» (45 хвилин).

Мета: Сприяти критичному осмисленню учасниками тренінгу актуальних проблем української національної ідентичності.

Хід роботи:

— Розділіть учасників на групи по 3-4 особи.

— Роздайте кожній групі роздаткові матеріали зі статтями про актуальні проблеми української національної ідентичності.

— Запропонуйте групам обговорити наступні питання:

- Які, на вашу думку, є найважливіші виклики, з якими стикається українська національна ідентичність?

- Які шляхи вирішення цих проблем ви пропонуєте?

- Яку роль можуть відігравати молоді люди у збереженні та розвитку української національної ідентичності?

— Після обговорення кожна група презентує свої результати всім учасникам тренінгу.

3. Дискусія «Як українська молодь може зберегти та зміцнити свою національну ідентичність?» (45 хвилин).

Мета: Стимулювати обмін думками та ідеями щодо шляхів збереження та зміцнення української національної ідентичності серед молоді.

Питання для дискусії:

— Які фактори, на вашу думку, найбільше впливають на формування національної ідентичності молоді?

— Які можливості для самореалізації та розвитку мають українські молоді люди?

— Як українська молодь може протистояти інформаційним маніпуляціям та пропаганді?

— Яку роль відіграють сім'я, школа, університет та інші соціальні інститути у формуванні національної ідентичності молоді?

— Які кроки може вжити держава для підтримки та розвитку української національної ідентичності серед молоді?

4. Завершення заняття (15 хвилин).

— Підбиття підсумків заняття.

— Відповіді на запитання учасників.

— Завершальне слово тренера.

Отже, методика формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах базується на комплексному підході, що включає лекції, вправи, групову роботу та дискусії. Тренінгова програма охоплює

розгляд основних понять та факторів формування національної ідентичності, ознайомлення з історичними та культурними цінностями України, аналіз сучасних викликів та перспектив розвитку ідентичності. Кожне заняття спрямоване на активну участь учасників, стимулює критичне мислення, сприяє формуванню гордості за свою країну та розумінню важливості збереження та розвитку української національної ідентичності

Висновки до розділу 2

У даному розділі було описано етапи та результати емпіричного дослідження формування національної ідентичності української молоді у довоєнний період і в сьогоденні.

Важливо зазначити, що було обрано наступні психодіагностичні методики:

1. Тест-опитувальник для визначення самоствавлення особистості (В. В. Столін, С.Р. Пантелеев).
2. Методика «Хто Я?» (М. Куна та Т. Макпартленда).
3. Методика «Типи етнічної ідентичності» (Г. Солдатова, С. Рижова.).

Також у даному розділі було представлено розроблений нами план тренінгу, як методики формування національної ідентичності української молоді. Тренінгова програма охоплює розгляд основних понять та факторів формування національної ідентичності, ознайомлення з історичними та культурними цінностями України, аналіз сучасних викликів та перспектив розвитку ідентичності. Кожне заняття спрямоване на активну участь учасників, стимулює критичне мислення, сприяє формуванню гордості за свою країну та розумінню важливості збереження та розвитку української національної ідентичності.

ВИСНОВКИ

Отже, ідентичність є складним та мінливим феноменом, який відображає спосіб, яким людина сприймає себе саму і своє місце у світі. Це поняття включає в себе сукупність уявлень, переконань, цінностей і соціокультурних характеристик, що формують індивідуальну ідентичність та відмінність від інших осіб. Ідентичність може бути різноманітною та містити багато різноманітних аспектів, включаючи етнічну, культурну, національну, гендерну, професійну і т. д. Ці аспекти формуються під впливом соціокультурного середовища, в якому живе особа, та є ключовими для розуміння самої сутності особистості.

Як аналітична категорія, ідентичність використовується для розкриття та розуміння різноманітних явищ і процесів у суспільстві. Це дозволяє вивчати способи, якими люди сприймають себе та інших, а також взаємодіють з оточуючим світом. Аналіз ідентичності дозволяє розкрити механізми формування особистості, виявити її особливості та взаємозв'язок з іншими соціальними явищами. Крім того, вивчення ідентичності допомагає розуміти конфлікти та напругу, які можуть виникати між різними групами людей на основі їхньої ідентичності, і сприяє розвитку толерантності та взаєморозуміння у суспільстві.

Ідентичність у науковій проекції включає в себе сприйняття та усвідомлення особою своєї приналежності до певної політичної спільноти або ідеології. Це може бути національна ідентичність, яка пов'язана зі спільними культурними, історичними та територіальними відмінностями, або політична ідентичність, що базується на спільних поглядах на політичні цінності та ідеали.

Структура національної ідентичності включає уявлення про політичний світ, політичні цінності та переконання, а також ідентифікацію з певними політичними групами чи партіями. Вона може бути сформована під впливом політичних лідерів, мас-медіа та соціального оточення. У цілому, структура

політичної ідентичності відображається у відношенні особи до політичної системи, ставленні до політичних подій та участі у політичному житті.

Різновиди національної ідентичності включають ідеологічну ідентичність, яка базується на спільних ідеях та переконаннях щодо соціальних, економічних та політичних питань, а також групову ідентичність, яка формується на основі відчуття належності до певної політичної групи чи партії. Крім того, існує також територіальна політична ідентичність, яка пов'язана зі спільними історією та культурою мешканців певної території. Кожен з цих різновидів може впливати на політичну поведінку особи та її взаємодію з політичною системою.

Національна ідентичність – це складна та мінлива конструкція, яка відображає відношення людини до своєї нації, культури та історії. Це відчуття належності та співпереживання із спільнотою, що базується на спільних цінностях, традиціях, мові та історії. Національна ідентичність формується через взаємодію з різними соціокультурними чинниками, такими як мова, релігія, історія, територія та політичні події.

Сутність національної ідентичності полягає у відчутті спільності та єдності з іншими представниками своєї нації, у відданості та гордості за свою культуру та історію. Вона включає в себе усвідомлення своєї національної приналежності та готовність захищати та просувати інтереси своєї нації. Національна ідентичність може бути ключовим фактором у формуванні поведінки, цінностей та життєвих поглядів особистості.

Щодо проведеного емпіричного дослідження формування національної ідентичності української молоді у довоєнний період і в сьогоденні, важливо зазначити, що було обрано наступні психодіагностичні методики: тест-опитувальник для визначення самоствалення особистості (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв), методика «Хто Я?» (М. Куна та Т. Макпартленда), методика «Типи етнічної ідентичності» (Г. Солдатова, С. Рижова.).

Результати тесту-опитувальника для визначення самоствавлення особистості показали, що українська молодь виявляє високий рівень внутрішньої чесності, самовпевненості, самокерівництва, позитивного відображеного самовизначення, самооцінки, самоприйняття та самоприязні. Вони також мають помірний рівень самозвинувачення та внутрішньої конфліктності. Ці результати свідчать про те, що українська молодь має стійку та позитивну самооцінку, що є сприятливим для формування національної ідентичності.

Методика «Хто Я?» показала, що серед студентів є різний рівень самопрезентації. Більшість студентів мають середній рівень самопрезентації, що може вказувати на їхню достатню впевненість у собі та готовність висловлювати свої думки. Однак деякі студенти проявляють низький рівень самопрезентації, що може свідчити про їхню скромність або недостатню впевненість у собі, та відсутність бажання акцентувати увагу на собі. Деякі студенти виявляють високий рівень самопрезентації, що може свідчити про їхню сильну впевненість у собі та готовність до відкритого та енергійного самовираження.

За результатами методики «Типи етнічної ідентичності», більшість студентів виявляють норму (позитивну етнічну ідентичність), що свідчить про їхнє свідоме визнання своєї етнічної приналежності. Також були виявлені студенти з етнотогоїзмом (відчуття переваги власної етнічної групи), національним фанатизмом (агресивне ставлення до інших етнічних груп), а також один студент проявив етнічну індиферентність (байдужість до своєї етнічної групи) та етноізоляціонізм (тенденцію до уникнення взаємодії з іншими етнічними групами).

Також у даному розділі було представлено розроблений нами план тренінгу, як методики формування національної ідентичності української молоді. Тренінгова програма охоплює розгляд основних понять та факторів формування національної ідентичності, ознайомлення з історичними та культурними цінностями України, аналіз сучасних викликів та перспектив

розвитку ідентичності. Кожне заняття спрямоване на активну участь учасників, стимулює критичне мислення, сприяє формуванню гордості за свою країну та розумінню важливості збереження та розвитку української національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астаф'єв А. О. Національна ідентичність у сучасному світі. *Українська політична нація: Генеза, стан, перспективи*. Київ: НІСД, 2004. С. 225–230.
2. Бистрицький Є., Пролєєв С., Лозниця С., Зимовець Р., Кобець Р. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ: Дух і Літера, 2018. 452 с.
3. Большакова А. М. Експериментальна психологія: конспект лекцій. Харків: ХДАК, 2019. 64 с.
4. Боровська Г. Лібертаріанство у політико-правовому просторі національної та громадянської ідентичності. *Ефективність державного управління*, 2020. № 3(64). Ч. 1. С. 34–45.
5. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
6. Вибірка: формування, різновиди, особливості. URL: <https://studies.in.ua/mpd-ekzamen/3132-vibrka-formuvannya-rznovidi-osoblivost.html> (дата звернення 20.04.2024).
7. Вонсович С. Г. Поняття національної ідентичності: український дискурс. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 2020. № 29(22). С. 74–81.
8. Грабовський С., Лосєв І., Пономарьов В. Політика (до) формування модерної української ідентичності. Ніжин: Лисенко, 2018. 31 с.
9. Данильченко Н. О., Вертель А. В. Психодіагностика: практикум. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 140 с.
10. Добржанська О. Л. Політична ідентичність українського суспільства в умовах Європейської інтеграції: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2008. 215 с.

11. Загальна характеристика студентського віку. URL: <https://posibniki.com.ua/post-studentskiy-vik> (дата звернення 20.04.2024).
12. Землюк В. П. Політична ідентичність в Україні в період кризи «розвинутого соціалізму» і здобуття державної незалежності: автореф. дис. .... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2007. 20 с.
13. Книшик А. І., Чередник Л. М. Психологічний тренінг як метод практичної психології. *Сучасна гуманітарна наука в інтерпретації молодих дослідників: Збірник доповідей учасників всеукраїнської студентсько-учнівської науково-практичної он-лайн конференції*. Київ: НУБІП України, 2021. С. 117–119.
14. Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика. *Україна: подолання розбіжностей–розвиток особливостей: матеріали міжнародної конференції*, 2006. № 4. С. 7–10.
15. Колодій А. Ф. Доктрина мультикультуралізму: перспективи модифікації у нових державах із неконсолідованими націями. *Демократичне врядування*, 2011. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_8_4 (дата звернення 20.04.2024).
16. Мельник М. М. Тренінг як ефективний метод адаптації студентів-першокурсників до навчання у Вищому навчальному закладі. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23170/1/%D0%9C%D0%95%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%9C.%D0%9C..pdf> (дата звернення 20.04.2024).
17. Методика «Хто Я?» (М. Куна та Т. Макпартленда). URL: <https://www.scribd.com/document/603848847/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%A5%D1%82%D0%BE-%D0%AF-1> (дата звернення 20.04.2024).
18. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
19. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. 272 с.

20. Оліфер О. Є. Проблема ідентичності особистості у філософії Античності та Нового часу. *Актуальні проблеми духовності*, 2016. № 17. С. 60–71.

21. Оліфер О. Ідентичність в аналітичній філософії, соціології та психології: спільне і відмінне. *Actual Problems of Mind*, 2022. № 23. С. 266–286.

22. Палій Г. Формування української політичної нації. *Політичний менеджмент: наук. журнал*. 2003. № 1. С. 93–101

23. Палій Г. О. Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2005. 214 с.

24. Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці. *Політичний менеджмент: наук. журнал*, 2012. № 4-5. С. 180–191.

25. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ: НІСД, 2008. 288 с.

26. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді: кваліфікаційна робота. Спеціальність 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Кам'янець-Подільський, 2017. 195 с.

27. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: «Києво-Могилянська академія». 2015. 495 с.

28. Сирінський Р. Етнічна складова самоідентифікації індивіда. *Молода нація. Альманах*, 2001. №1. С. 104–109.

29. Соціально-психологічний тренінг як метод практичної психології. URL: <https://psychology.karazin.ua/dist2020/materialy/Ianovska/konspekt.pdf> (дата звернення 20.04.2024).

30. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.

31. Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності». Київ: Укр. незалеж. центр політ. дослідж., Агентство «Україна», 2010. 76 с.
32. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 256 с.
33. Удод А. В. Тренінг як засіб корекції самоствавлення осіб з різним гендерним типом: кваліфікаційна робота. Спеціальність 053 «Психологія». Національний авіаційний університет. Київ, 2020. 101 с.
34. Чепа Л. А., Савіна М. І., Солодчук С. Є. Навчально-методичні проблеми розробки сценаріїв реалізації конструктивних функцій етнокультури в інформаційному суспільстві: посібник / За редакцією Чепи М. Київ: Педагогічна думка, 2015. 80 с.
35. Шульга М. Ідентичність. Етнічний довідник у трьох частинах. Поняття та терміни. Київ: Фенікс, 1997. Ч. 1(68). 336 с.
36. Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2000. № 3. С. 166–170.
37. Burke P. Identity Theory. Oxford: Oxford University Press, 2009. 416 p.
38. Cooley C.H. Human Nature and The Social Order. New York: Charles Scribner's Sons, 1922. 210 p.
39. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton & Company, 1968. 336 p.
40. Hall S. Introduction: Who Needs «Identity»? *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications, 1997. P. 1–17.
41. Handbook of Identity Theory and Research. New York: Springer, 2011. 998 p.
42. James W. The Principles of Psychology. Vol. 1. New York: Henry Holt And Company, 1890. 716 p.
43. Korsgaard C. Personal Identity and the Unity of Agency: A Kantian Response to Parfit. *Philosophy & Public Affairs*, 1989. Vol. 18. P. 101–132.
44. Mackie J.L. Problems from Locke. Oxford: Clarendon Press, 2005. 237 p.

45. MacKinnon N.J., Heise D.R. *Self, Identity, and Social Institution*. New York: Palgrave Macmillan, 2010. 289 p.
46. Martin R., Barresi J. Introduction: Personal Identity and What Matters in Survival: A Historical Overview. *Personal Identity*. Blackwell Publishing, 2003. P. 1–74.
47. Mead G.H. *Mind, Self, And Society: From The Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago : The University of Chicago Press, 1934. 401 p.
48. Nozick R. *Philosophical Explanations*. Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press, 1981. 407 p.
49. Olson E. T. *The Human Animal: Personal Identity Without Psychology*. New York: Oxford University Press, 1999. 189 c.
50. Parfit D. *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press, 1984. 543 p.
51. Rovane C. *The Bounds of Agency: An Essay in Revisionary Metaphysics* Princetoon: Princeton University Press, 1998. 264 p.
52. Schechtman M. *Staying Alive: Personal Identity, Practical Concerns, and the Unity of a Life*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 213 p.
53. Stryker S. Identity Salience and Role Performance: The Relevance of Symbolic Interaction Theory for Family Research. *Journal of Marriage and Family*, 1968. Vol. 30, № 4. P. 558–564.
54. Tajfel H. Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*, 1974. № 13(2). P. 65–93.
55. Tajfel H., Turner J.C. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. Key readings in social psychology. *Political psychology: Key readings*. New York: Psychology Press, 2004. P. 276–293.
56. Thoits P.A., Virshup L.K. Me's and we's: Forms and functions of social identities. *Self and identity: Fundamental issues*. Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 106–133.